

Νέες προσεγγίσεις στην Επιστήμη της Αγωγής: Το παράδειγμα¹ της σφαιρικής – ερμηνευτικής – εφαρμοσμένης παιδαγωγικής²

Ζούκης Νίκος, Εκπαιδευτικός - Ερευνητής

«Το αύριο είναι η προετοιμασία του σήμερα»
(Αποστόλης, δάσκαλος του 9ου Ειδικού Δημοτικού Σχολείου Αθηνών)

Εισαγωγή

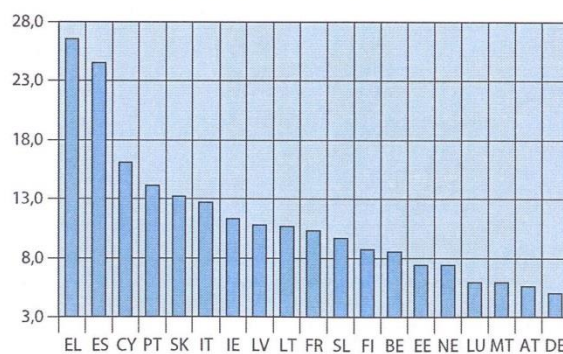
Ο λόγος και ο διάλογος για το ευαίσθητο θέμα της εκπαίδευσης και ευρύτερα παιδείας των νεοελλήνων, είναι πάντα επίκαιρος και απαραίτητος. Τούτη την περίοδο, μάλιστα, κατά την οποία η χώρα μας βρίσκεται στην δίνη μιας βαθιάς κρίσης που εκτείνεται και διαπερνά όλα τα συστήματα και τις δομές της κοινωνίας και του κράτους και η οποία δεν είναι μόνο οικονομική, αλλά βαθύτατα αξιακή και τελικά κρίση προσανατολισμού και μελλοντικής κατεύθυνσης, τα ζητήματα παιδείας χρήζουν ριζικού αναστοχασμού και επαναδιαπραγμάτευσης.

Επισκοπώντας κανείς τις επίσημες στατιστικές σχετικά με την ανεργία, τον κίνδυνο φτώχειας και την κατανομή των απασχολούμενων νεοελλήνων κατά θέση στο επάγγελμα, θα έρθει άμεσα αντιμέτωπος με το αδιέξοδο που βρίσκονται και κινούνται τα «πράγματα».

Σύμφωνα με στοιχεία της Eurostat που δημοσιοποιήθηκαν τον Δεκέμβριο του 2015, η χώρα μας είναι «πρωταθλήτρια» στην ανεργία με ποσοστό 26,5% στην Ευρώπη. Στο ποσοστό αυτό συγκαταλέγονται 15.000 περίπου απόφοιτοι εκπαιδευτικοί των Παιδαγωγικών Τμημάτων των Πανεπιστημίων³ και σύμφωνα με τις εκτιμήσεις μας

100.000 και πλέον εκπαιδευτικοί των Καθηγητικών Σχολών των Πανεπιστημίων που αναμένουν να απορροφηθούν στο εκπαιδευτικό σύστημα⁴. Συγκαταλέγεται, επίσης, πλήθος άλλων επιστημόνων που δεν μπορούν να απορροφηθούν στην ελληνική οικονομία και αναζητούν εργασία σε άλλες χώρες. Υπολογίζεται ότι στην Ελλάδα περίπου το 30% των νέων πτυχιούχων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης είναι άνεργοι, όταν ο ευρωπαϊκός μέσος όρος

Ποσοστό (%) ανεργίας στις χώρες της Ευρωζώνης, 2014

¹ Η έννοια του παραδείγματος εκλαμβάνεται εδώ με σημασιολογικό, λογικό και ιδεολογικό ταυτόχρονα χαρακτήρα, όπως την έχει επεξεργαστεί ο Edgar Morin, περιέχει, δηλαδή, τις βασικές έννοιες ή κατηγορίες για την κατανόησή του και τον τύπο των λογικών σχέσεων (σύζευξη, διάζευξη, συνεπαγωγή ή άλλες) ανάμεσα στις παραπάνω έννοιες ή κατηγορίες που συγκροτούν την αλήθεια του. Morin E. (2004): *Η μέθοδος 4. Οι ιδέες*, μτφρ. Θεοδωρής Τσαπακίδης, Εικοστός Πρώτος, Αθήνα, σ.σ. 326-327.

² Το παρόν άρθρο διατυπώθηκε με αφορμή την εισήγηση μας, με τον ίδιο τίτλο, στο 1^ο Συνέδριο του Τομέα Παιδαγωγικής της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης με θέμα: Επιστημολογικά και μεθοδολογικά ζητήματα της Επιστήμης της Αγωγής. Στην παρούσα όμως συγκυρία, αποτελεί και τοποθέτηση – παρέμβαση στον δημόσιο διάλογο για την παιδεία στην χώρας μας.

³ Παληγιάννης Β. «Αυτός είναι ο εφιάλτης: 14.671 δάσκαλοι και νηπιαγωγοί άνεργοι», στο www.alfavita.gr/arhron/14671-daskaloi-kai-nipiagoqoi-anerqoi (προσπελάστηκε 6-3-2016)

⁴ Κάτσικας Χ. Στο κόκκινο η ανεργία των πτυχιούχων ΠΤΥΧΙΟ ΣΤΗΝ ΑΝΕΡΓΙΑ – ΜΑΣΤΕΡ ΣΤΗΝ ΕΤΕΡΟΠΑΣΧΟΛΗΣΗ Η ΧΩΡΑ ΜΑΣ, αποκαλυπτικό άρθρο με πολλά στοιχεία στο <http://www.tanea.gr/news/greece/article/4555933/?iid=2> (προσπελάστηκε 6-3-2016)

είναι στο 14%⁵. Εάν, μάλιστα, συνδυάσουμε αυτά τα στοιχεία με τις αλλαγές στο ασφαλιστικό σύστημα και την επέκταση παραμονής των ήδη υπηρετούντων στην εκπαίδευση εκπαιδευτικών, δεν θα αργήσουμε να αντιληφθούμε ότι οι αριθμοί αυτοί θα εκτιναχθούν στα ύψη τα αμέσως επόμενα χρόνια.

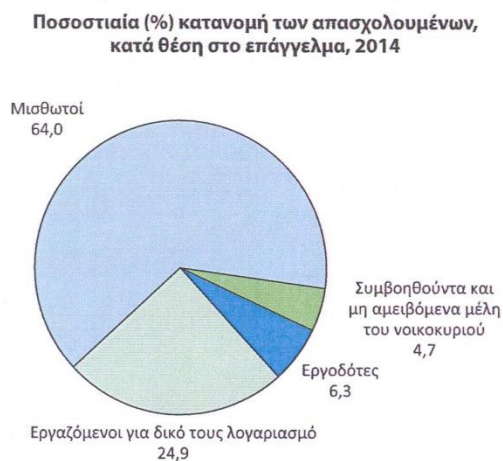

Σε συνέχεια των παραπάνω και στην ίδια κατεύθυνση κινείται και ο δείκτης κινδύνου φτώχειας. Η χώρα μας καταλαμβάνει την πρώτη θέση του δείκτη κινδύνου φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού, αφού συγκεντρώνει το μεγαλύτερο ποσοστό, της τάξης του 36%. Με άλλα λόγια οι Έλληνες πολίτες είναι ήδη οι πιο φτωχοί και κοινωνικά αποκλεισμένοι στην Ευρωζώνη, αφού

ο δείκτης κινδύνου φτώχειας αναφέρεται στο ποσοστό των ατόμων που ζουν σε νοικοκυριά, των οποίων το συνολικό ισοδύναμο διαθέσιμο εισόδημα είναι χαμηλότερο του ορίου της φτώχειας, δηλαδή του 60% του εθνικού διάμεσου (του εισοδήματος που βρίσκεται στο μέσο της κατανομής) ισοδύναμου διαθέσιμου εισοδήματος⁶.

Εάν και, τα δύο παραπάνω γραφήματα, αποτυπώνουν την τραγικότητα της τρέχουσας κατάστασης, το παρακάτω γράφημα μας βοηθά να αντιληφθούμε και μια άλλη ουσιαστική πλευρά.

Σύμφωνα με την ποσοστιαία (%) κατανομή των απασχολούμενων νεοελλήνων, κατά θέση στο επάγγελμα, η πλειοψηφία είναι μισθωτοί (64%). Παραδοσιακά η νεοελληνική κοινωνία είναι προσανατολισμένη στην εξασφάλιση σταθερής μισθοδοτούμενης εργασίας με κύριο εργοδότη το δημόσιο. «Μάθε, παιδί μου, γράμματα για να βρεις έπειτα εύκολα δουλειά» έλεγαν πριν από μερικές δεκαετίες οι γονείς στα παιδιά τους. Και αυτό γιατί το

⁵ Μαρίνου Α. «Αλήθειες και ψέματα για την ανεργία των νέων», στο <http://www.news.gr/oikonomia/agora-ergasias/article/70827/alhtheies-kai-psemata-gia-thn-anergia-ton-neon.html>, πρόκειται για σχετική έρευνα στην οποία παρατίθενται και άλλα αποκαλυπτικά στοιχεία για την τάση μετανάστευσης των νέων γιατρών αλλά και για τον κλάδο των μηχανικών. Υπολογίζεται ότι η ανεργία στους νέους μηχανικούς πλησιάζει το 70%, σύμφωνα με το ΤΕΕ, ενώ στο σύνολο του κλάδου φτάνει το 50%. (Προσπελάστηκε 6-3-2016)

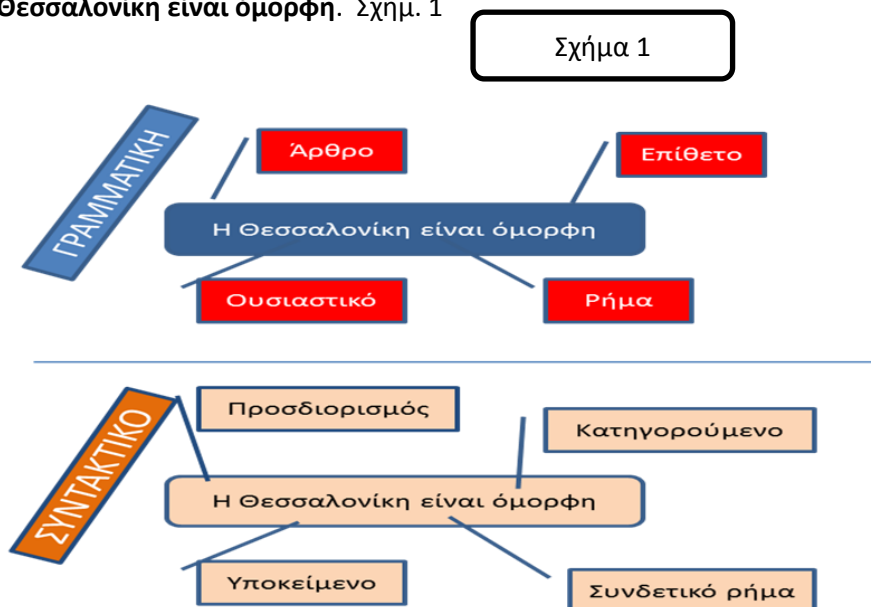
⁶ Πηγή ΕΛΣΤΑΤ : ΕΛΛΑΣ με αριθμούς: Οκτώβριος – Δεκέμβριος 2015.

πτυχίο πανεπιστημίου θεωρούνταν το καλύτερο διαβατήριο για την αγορά εργασίας⁷. Ακόμη, όμως και σήμερα πολλοί νέοι επιδιώκουν να εισαχθούν στα Α.Ε.Ι. και Τ.Ε.Ι. με την ελπίδα ότι όταν αποφοιτήσουν θα διοριστούν στο δημόσιο.

Ωστόσο, τα στοιχεία είναι εξόχως αποκαλυπτικά και πιστοποιούν με τραγικό πλέον τρόπο το αδιέξοδο. Ο εφιάλτης δεν είναι πλέον εφιάλτης είναι ήδη τραγική πραγματικότητα, το εκπαιδευτικό μας σύστημα έχει μετασηματιστεί σε σύστημα παραγωγής ανέργων⁸ και εάν δεν αλλάξουμε κάτι τώρα⁹ γενιές νεοελλήνων θα μείνουν για πολλές ακόμη δεκαετίες στο περιθώριο και παρειές της Ευρώπης. Είναι βέβαιο πλέον ότι δεν μπορούμε να συνεχίσουμε έτσι, «πάμε στα βράχια» όπως θα έλεγε σοφά ο λαός. Αλλά τι μπορεί να έφταιξε και φθάσαμε ως εδώ; Μήπως το νεοελληνικό φαντασιακό; Μήπως η νεοελληνική νοοτροπία που οικοδομήσαμε; Μήπως το μοντέλο εκπαίδευσης που υιοθετήσαμε στο εκπαιδευτικό σύστημα; Μήπως οι Επιστήμες ή η Επιστήμη της Αγωγής που αναπτύξαμε; Τι απ' όλα τελικά φταίει και ποια είναι τελικά η αλήθεια; Πριν σπεύσουμε να απαντήσουμε σ' αυτά τα δύσκολα ερωτήματα θα χρειαστούμε ένα «παράδειγμα» οικείο, με την έννοια ότι αυτό βρίσκεται μέσα μας, στην ίδια την γλώσσα μας.

Η αλήθεια ως συμφωνία της κρίσης (γνώσης) με το αντικείμενό της και το μοντέλο του Εγώ μέσα από το παράδειγμα της γραμματικής και του συντακτικού

Αναφέραμε πιο πάνω την ανάγκη να χρησιμοποιήσουμε ένα «οικείο» παράδειγμα με την έννοια ότι αυτό βρίσκεται μέσα στην ίδια την γλώσσα μας, προκειμένου να προσεγγίσουμε, να κατανοήσουμε και να ερμηνεύσουμε τα ιδιαίτερα απαιτητικά ερωτήματα που διατυπώσαμε. Την δυνατότητα αυτή μας δίνει μια απλή πρόταση όπως π.χ. **Η Θεσσαλονίκη είναι όμορφη**. Σχημ. 1

⁷ Κάτσικας Χ. : ό.π.

⁸ Κατσανέβας : «Εκπαιδευτικό σύστημα ανέργων», στο <http://www.tovima.gr/opinions/article/?aid=89749> (προσπελάστηκε 6-3-2016)

⁹ Η επισήμανση αυτή αντλεί την σημαντικότητά της και από το γεγονός ότι η οποιαδήποτε ουσιαστική αλλαγή στο εκπαιδευτικό σύστημα χρειάζεται χρόνο για να υλοποιηθεί, να δείξει την χρησιμότητά της και να αξιολογηθεί. Επομένως και το τώρα είναι πολυτέλεια, ήδη θα έπρεπε να κινηθούμε από πολύ πιο πριν. Εδώ βρίσκει την δικαίωσή της και η ρήση του Απόστολου που πλαισιώνει τον τίτλο του παρόντος άρθρου.

Σχήμα 2

Η αρχή της ταυτότητας

Το Α είναι Α βεβαιώνει ότι το όμοιο είναι αδύνατο να υπάρχει και να μην υπάρχει ταυτόχρονα και υπό την ίδια σχέση.

Η αρχή της μη αντίφασης

Το Α δεν μπορεί να είναι ταυτόχρονα Β και μη Β

Η αρχή της μη αντίφασης βεβαιώνει ότι ο ίδιος χαρακτήρας είναι αδύνατο να ανήκει και να μην ανήκει ταυτόχρονα και υπό την ίδια σχέση στο ίδιο υποκείμενο

Η αρχή του αποκλειόμενου τρίτου

Το Α είναι Β ή μη Β βεβαιώνει ότι ανάμεσα σε δύο αντιθετικές προτάσεις μόνο η μία μπορεί να θεωρηθεί αληθής

Εάν εξετάσουμε τους όρους της πρότασης αυτής από την πλευρά της γραμματικής, θα συναντηθούμε με την αλήθεια της γραμματικής. Δηλαδή, το Η είναι άρθρο, η Θεσσαλονίκη είναι ουσιαστικό, το είναι είναι ρήμα και το

όμορφη είναι επίθετο. Από την άλλη πλευρά, εάν εξετάσουμε τους ίδιους όρους από την πλευρά του συντακτικού, θα συναντηθούμε και θα συμφωνήσουμε με την αλήθεια του συντακτικού. Δηλαδή, το Η είναι προσδιορισμός, η Θεσσαλονίκη είναι υποκείμενο, το είναι συνδετικό ρήμα και το όμορφη είναι κατηγορούμενο. Εύλογα λοιπόν γεννάται το ερώτημα η γραμματική ή το συντακτικό κατέχει την αλήθεια και ποια είναι ή τι είδους είναι η αλήθεια αυτή; Για να απαντήσουμε στο ερώτημα αυτό θα χρειαστεί να ανατρέξουμε στις βασικές αρχές της λογικής. Υπό το πρίσμα των βασικών αρχών της κλασικής λογικής (σχημ.2), οι οποίες μας υποβάλλουν και επιβάλλουν μια εξειδικευμένη ή αλλιώς τεμαχισμένη προσέγγιση – εξέταση, δεν θα δυσκολευτούμε να εξαγάγουμε το συμπέρασμα ότι τόσο η γραμματική όσο και το συντακτικό κατέχουν την δική τους αλήθεια. Αυτή η έννοια της αλήθειας νοείται ως συμφωνία της κρίσης – γνώσης με το αντικείμενό της, είναι με άλλα λόγια η αντικειμενική αλήθεια.

Η αλήθεια ως συμφωνία της κρίσης – γνώσης με το αντικείμενο της θέτει σε πρώτη προτεραιότητα το Εγώ, γεννά σκληρούς ανταγωνισμούς και δυϊσμούς. Οι δυϊσμοί αυτοί εμφανίστηκαν σε κάθε τομέα του επιστητού και διαχύθηκαν παντού. Στην φιλοσοφία εκφράστηκε ως δυϊσμός του πνεύματος από την μια πλευρά και της ύλης από την άλλη. Στο χώρο των επιστημών εμφανίστηκε ως δυϊσμός μεταξύ ανθρωπιστικών / κοινωνικών επιστημών από την μία πλευρά και θετικών επιστημών από την άλλη. Στο ιδεολογικό επίπεδο, ως κύρια έκφραση ανταγωνισμού μεταξύ καπιταλισμού και μαρξισμού. Στην διεθνή πολιτική σκηνή εκφράστηκε με ενάργεια στην διαίρεση του πλανήτη σε δύο σφαίρες επιρροής, δυτικό και ανατολικό μπλοκ.

Στο χώρο της Παιδαγωγικής εμφανίστηκαν στον δυτικό κόσμο δύο κυρίαρχα παραδείγματα, σε άμεση σχέση με τον παραπάνω δυϊσμό. Η ερμηνευτική παιδαγωγική, η οποία βρήκε την θεωρητική και φιλοσοφική της τεκμηρίωση στο έργο της Σχολής του Dilthey. Οι μελέτες και οι έρευνες του Dilthey κινήθηκαν σε τρεις κατευθύνσεις¹⁰: α) Επιστημολογία, μελέτες, δηλαδή, πάνω στην θεωρία των επιστημών του πνεύματος και την διάκριση τους από τις φυσικές επιστήμες. β) Ιστορία της Επιστήμης, έρευνες, δηλαδή πάνω

¹⁰ Heidegger M.(1985) : *Είναι και Χρόνος*, τ. Β. σ.σ. 650-651, μεταφρ. Γιάννης Τζαβάρας, εκδόσεις Δωδώνη, Αθήνα.

στην ιστορία των επιστημών περί τον άνθρωπο την κοινωνία και το κράτος και γ) Ερμηνευτική Ψυχολογία, προσπάθειες, δηλαδή, για μια ψυχολογία στην οποία μέλλει να εισαχθεί προς περιγραφή το σύνολο γεγονός άνθρωπος. Όλες οι μελέτες και έρευνες του Dilthey εντάχθηκαν σε μια φιλοσοφία ζωής και στην βάση αυτής της επιστημολογίας – φιλοσοφίας νομιμοποιήθηκε και ο δυϊσμός μεταξύ ανθρωπιστικών / κοινωνικών επιστημών από την μία πλευρά και θετικών επιστημών από την άλλη. Σ' αυτή την προσέγγιση τα παιδαγωγικά φαινόμενα είναι πάντα δεδομένα σε ένα ιστορικό και κοινωνικοπολιτιστικό πλαίσιο. Εντάσσονται, δηλαδή, σε ένα ευρύτερο σύνολο από νόρμες, περιεχόμενα, θεσμούς ή ιδρύματα, μέσα και μεθόδους, ανθρωπολογικές προϋποθέσεις και κοινωνικοπολιτικές συνθήκες και δεν μπορούν να απομονωθούν. Έτσι, βασικοί σκοποί του ερευνητή είναι: α) να εντάξει το παιδαγωγικό φαινόμενο στο ιστορικό και κοινωνικοπολιτιστικό του πλαίσιο, β) να το κατανοήσει και να το ερμηνεύσει, γ) να προτείνει λύσεις για την εκπαιδευτική πράξη και δ) να συμβάλλει, με τον τρόπο αυτό, στην βελτίωση της παρεχόμενης εκπαίδευσης. Σε ό,τι αφορά στη σχέση θεωρίας και πράξης, η πράξη έχει εδώ προτεραιότητα. Η πράξη αποτελεί το έναυσμα για την κινητοποίηση, ενώ η βελτίωσή της στόχο του θεωρητικού στοχασμού, ο οποίος καθίσταται έτσι θεωρία της πράξης¹¹.

Η εμπειρική ή αναλυτική –πειραματική παιδαγωγική η οποία άμεσα επηρεασμένη από τις μεθοδολογίες των θετικών επιστημών λειτουργεί με το σχήμα: περιγραφή, εξήγηση, πρόβλεψη. Ωστόσο, στο χώρο της παιδαγωγικής αναζήτησε την επιστημολογική της θεμελίωση στην Φιλοσοφία του Κριτικού Ορθολογισμού, σύμφωνα με την οποία δεν υπάρχουν διαφορές μεταξύ κοινωνικών και θετικών επιστημών, αφού οι Κοινωνικές Επιστήμες, όπως και η Παιδαγωγική, έχουν ως στόχο τους να περιγράψουν, να εξηγήσουν υπό μορφή αιτιακών σχέσεων το γνωστικό τους αντικείμενο και να διατυπώσουν νομοτελειακές προτάσεις και προβλέψεις¹². Σ' αυτή την προσέγγιση τα παιδαγωγικά φαινόμενα προκειμένου να περιγραφούν και να «εξηγηθούν» είναι απαραίτητο να απομονωθούν για να τύχουν επισταμένης επιστημονικής έρευνας. Έτσι, βασικοί σκοποί του ερευνητή είναι: α) να επισημάνει και να οριοθετήσει πρώτα ένα πρόβλημα και διατυπώσει υποθέσεις για τα πιθανά αίτια που το προκαλούν, β) να επιλέξει τις κατάλληλες μεθόδους ή τεχνικές για την διερεύνησή του και να διεξάγει τη συλλογή και επεξεργασία των δεδομένων, γ) να προσπαθήσει να εξηγήσει τα ευρήματα, δηλαδή να τα υπάγει σ' ένα σχήμα αίτιο-αποτέλεσμα και να διατυπώσει νομοτελειακές προτάσεις και δ) να επαληθεύσει ή να διαψεύσει τις υποθέσεις και τη θεωρία. Σε ό,τι αφορά στη σχέση θεωρίας και πράξης εδώ διαχωρίζονται ρητά, όπως και τα γεγονότα από τις απόψεις ή επιλογές, αποφάνσεις και αξιολογήσεις του επιστήμονα. Η πράξη δεν ανήκει στο πεδίο της «καθαρής» επιστήμης, όπως και ότι έχει σχέση με το θέμα των σκοπών της αγωγής καθώς και η εκπαιδευτική πολιτική.

Στο ανατολικό μπλοκ και υπό την επιρροή της μαρξιστικής θεωρίας αναπτύχθηκε η σοβιετική ή σοσιαλιστική παιδαγωγική με κύρια έμφαση στην πολυτεχνική αγωγή. Ο όρος «πολυτεχνική» που σημαίνει σύνδεση θεωρίας και πράξης συνδέεται με την έννοια της

¹¹ Ξωχέλλης Π. (1997): «Υπαρξιακά» προβλήματα της παιδαγωγικής επιστήμης στο παρελθόν και σήμερα», στο Παιδαγωγική Επιστήμη στην Ελλάδα και στην Ευρώπη: Τάσεις και Προοπτικές, Πρακτικά Ζ' Διεθνούς Συνεδρίου Παιδαγωγικής Εταιρείας Ελλάδος – Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, σ. 19

¹² Ξωχέλλης Π. ό.π., σ.σ. 19-20.

κοινωνικής δικαιοσύνης, η οποία μπορεί να πραγματοποιηθεί εάν η κατανομή όλων των κοινωνικών αγαθών εξαρτηθεί από την εργασία. Στη βάση αυτή αναπτύχθηκαν κοινωνικοπολιτικά εκπαιδευτικά προγράμματα που απέβλεπαν σε ίσες ευκαιρίες μάθησης με σημείο αναφοράς την εργασία, μέσα από την ομαδική συνεργασία¹³. Σημαντικές παιδαγωγικές μορφές αναδείχθηκαν εδώ ο Makarenko και ο Vygotsky.

Σ' ένα πλαίσιο όπου η κυρίαρχη αντίληψη επίλυσης προβλημάτων ήταν η αναλυτική μέθοδος του Descartes, η εξειδίκευση και ο τεμαχισμός τους ώστε να προσεγγιστεί η αντικειμενική αλήθεια μέσα από εμπειρικά δεδομένα, η εμπειρική ή αναλυτική – πειραματική παιδαγωγική κυριάρχησε. Οι μέθοδοι της θεωρήθηκαν οι πλέον κατάλληλες καθώς μπορούσαν να πείσουν για την αξιοπιστία¹⁴, την εγκυρότητα¹⁵ και την γενίκευση¹⁶ των αποτελεσμάτων τους. Αντίθετα η ερμηνευτική παιδαγωγική, στο ίδιο πλαίσιο, συνάντησε πολλές δυσκολίες σχετικά με την αξιοπιστία, την εγκυρότητα και την γενίκευση των αποτελεσμάτων της. Τα πορίσματά της θεωρήθηκαν συχνά υποκειμενικά και περιορισμένης εμβέλειας στην καθημερινή εκπαιδευτική πρακτική.

Η εφαρμογή του μοντέλου του Εγώ στον ελληνικό χώρο

Το νεοελληνικό κράτος από την στιγμή της ίδρυσης του οργανώνεται με ένα πνεύμα πατερναλιστικό και τίθενται εξ' αρχής οι βάσεις για ένα συγκεντρωτικό και γραφειοκρατικό κρατικό μηχανισμό. Τα ελληνικά πολιτικά κόμματα, τα οποία αποτέλεσαν εξέλιξη των φατριών¹⁷, έθεσαν εξ αρχής ως κύριο στόχο την εξασφάλιση και την διατήρηση των δημόσιων αξιωμάτων¹⁸. Όπως αποκαλύπτουν πολλές μαρτυρίες και έγγραφα εκείνης της εποχής, τα κόμματα που είδη όφειλαν την προέλευσή τους στο καθεστώς των πελατειακών σχέσεων, χρησίμευαν ως διεκπεραιωτικά γραφεία για τους «θεσιθήρες» του κρατικού μηχανισμού, μέσα σ' ένα κλίμα έντονης αντιπαλότητας και προσεταιρισμού πελατών¹⁹. Βρισκόμαστε έτσι μπροστά σ' ένα κράτος που όχι μόνο συγκροτούσε τον κύριο πόλο έλξης, αλλά και που προσέφερε κοινωνική καταξίωση και υψηλούς μισθούς με αντίστοιχη ποιότητα ζωής σε όσους εξασφάλιζαν θέση στον κρατικό μηχανισμό. Έκτοτε και μέχρι

¹³ Μετοχιανάκης Η. (1997): Οι επιδράσεις της φιλοσοφικής σκέψης στην σύγχρονη παιδαγωγική αντίληψη, στο Παιδαγωγική Επισημή στην Ελλάδα και στην Ευρώπη: Τάσεις και Προοπτικές, Πρακτικά Ζ' Διεθνούς Συνεδρίου Παιδαγωγικής Εταιρείας Ελλάδος – Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, σ. σ. 141-144

¹⁴ Η έννοια της αξιοπιστίας αφορά στην ακρίβεια των ερευνητικών μεθόδων και τεχνικών. Η λογική που τη διέπει αναφέρεται στον έλεγχο της συνέπειας με την οποία ίδιες μέθοδοι συλλογής δεδομένων παράγουν ίδια αποτελέσματα.

¹⁵ Η εγκυρότητα εκλαμβάνεται με δύο διαστάσεις: η πρώτη εστιάζει στην αποδέσμευση της παραγωγής της γνώσης από τις υποκειμενικές γνώσεις του ερευνητή και η δεύτερη εστιάζει στην ανάγκη ελέγχου για το εάν πράγματι μια έρευνα «μετρά» ή περιγράφει ή εξηγεί αυτό που ισχυρίζεται ότι «μετρά» ή περιγράφει ή εξηγεί και ερμηνεύει ο επιστήμονας.

¹⁶ Η γενίκευση αφορά στο εάν τα αποτελέσματα μιας έρευνας μπορούν να γενικευτούν σε μεγαλύτερες πληθυσμιακά ομάδες ή κοινωνικά συστήματα και συνδέεται στενά με την αντιπροσωπευτικότητα του δείγματος στις ποσοτικές εμπειρικές έρευνες.

¹⁷ Η φατρία κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας ήταν ένα είδος συμμαχίας μεταξύ οικογενειών καθεμιά από τις οποίες είχε τις δικές της εξαρτημένες ομάδες ή πελατείες και τίθονταν υπό την προστασία μιας οικογένειας που διέθετε δύναμη λόγω πλούτου, κύρος από την κατοχή μιας δημόσιας θέσης και εμβέλεια δικαιοδοσίας σε επίπεδο επαρχίας ή μιας ευρύτερης περιοχής. Στην προεπαναστατική Ελλάδα είχαν διαμορφωθεί τέσσερις ισχυρές φατρίες: α) η φατρία Ζαΐμη –Λόντου στη βορειοδυτική Πελοπόννησο, β) η φατρία Δεληγιάννη στην κεντρική Πελοπόννησο, γ) η φατρία των Μαυρομιχαλαίων στην Μάνη και δ) η φατρία των Κουντουριώτιδων στην Ύδρα

¹⁸ Petropoulos J. (1985), *:Πολιτική και συγκρότηση κράτους στο Ελληνικό Βασίλειο (1833-1843)*, Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης

¹⁹ Petropoulos, A. J.:οπ.π.,σ.173

σήμερα ο διορισμός στον δημόσιο κρατικό μηχανισμό αποτέλεσε και αποτελεί ύψιστη νεοελληνική αξία. Απαραίτητες προϋποθέσεις για την εξασφάλιση της περίοπτης δημόσιας θέσης ήταν και είναι οι σχέσεις με σημαντικούς Άλλους (Κομματάρχες – Κόμματα και σημαντικούς Άλλους) και τα τυπικά προσόντα που πιστοποιούνται με ακαδημαϊκούς τίτλους. Το νεοελληνικό κοινωνικό φαντασιακό, οικοδομήθηκε από την αρχή λειτουργίας του νεοσύστατου νεοελληνικού κράτους και έως τουλάχιστον το 2010 (χρονιά εμφάνισης της κρίσης) σφυρηλατήθηκαν και αποκρυσταλλώθηκαν συγκεκριμένες κοινωνικές σημασίες, νοοτροπία²⁰ και αξίες. Σε όλες τις εκφάνσεις του δημόσιου ακόμη και του ιδιωτικού βίου κυριάρχησε ο πλάγιος λόγος²¹. Κάθε κριτική εκλαμβάνονταν και εκλαμβάνεται προσωπικά και αντίστοιχα κυριάρχησαν οι κολακείες εξουσιαζόμενων προς εξουσιαστές και οι υποδείξεις εξουσιαστών προς εξουσιαζομένους. Ο ευθύς λόγος, οι συμβουλές και η ουσιαστική κριτική σε σχέση με το εκάστοτε έργο απουσίαζαν και απουσιάζουν εκκωφαντικά από τον δημόσιο χώρο, με αποτέλεσμα οι νεοέλληνες να μην οικοδομήσουν νοοτροπία και κουλτούρα²² αυτό-βελτίωσης. Το γεγονός αυτό είχε ακόμη ως αποτέλεσμα να μην γίνει καμία σοβαρή σχεδιασμένη παραγωγική συγκρότηση και ανασυγκρότηση της χώρας. Υπό την επιρροή του συγκεκριμένου φαντασιακού, το κράτος συνεχώς διογκωνόταν και για να καλύψει τις ανάγκες του προσέφευγε στον δανεισμό από το εξωτερικό. Παράλληλα αδυνατούσε να λάβει μέτρα για την βιωσιμότητά του, εθίζοντας τους νεοέλληνες σε μια πλασματική ευημερία και στην διαφθορά. Παρά το γεγονός ότι πακτωλός χρημάτων εισέρρευσε στην Ελλάδα, ιδιαίτερα μετά τον Β΄ παγκόσμιο πόλεμο, ποτέ δεν αναδύθηκε ένα ολοκληρωμένο αναπτυξιακό σχέδιο, με αποτέλεσμα ο τεράστιος πλούτος (ιστορικός- πνευματικός- πολιτιστικός – αγροτικός – τουριστικός κ.λπ.) που διαθέτει η χώρα να μένει αναξιοποίητος.

Το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα οργανώνεται αντίστοιχα με τέτοιο τρόπο, ώστε να συμβάλλει αποφασιστικά στη συγκρότηση του γενικότερου μηχανισμού του κράτους και στην αναπαραγωγή του²³. Βασικά χαρακτηριστικά του ο συγκεντρωτισμός και η τυποποίηση των προγραμμάτων που διαρκούν σε μεγάλο βαθμό ως τις μέρες μας. Το βάρος δόθηκε αρχικά στην δευτεροβάθμια εκπαίδευση²⁴, το σχολικό πρόγραμμα οργανώνεται στην βάση πλήρως εξειδικευμένων και απομονωμένων μεταξύ τους γνωστικών αντικειμένων. Η πρωτοβάθμια εκπαίδευση αφέθηκε αρχικά στην δικαιοδοσία των δήμων και το γεγονός αυτό εμπόδιζε την μεγάλη πλειοψηφία να υπερκεράσει το οικονομικό κόστος του δημοτικού σχολείου για να τύχει της δωρεάν εκπαίδευσης στην δευτεροβάθμια

²⁰ Με τον όρο νοοτροπία νοείται εδώ ο ιδιαίτερος τρόπος σκέψης ενός ατόμου, μιας ομάδας, ενός λαού· το σύνολο των πεποιθήσεων, των φόβων, των προκαταλήψεων που τελικά καθορίζουν τη συμπεριφορά και τη δράση των ατόμων ή των ομάδων.

²¹ Ο πλάγιος λόγος επιτελεί τρεις βασικές λειτουργίες: Στην καλύτερη περίπτωση μεταφέρονται τα λεγόμενα κάποιου αυθεντικά, έτσι ακριβώς όπως ειπώθηκαν σε τρίτα πρόσωπα. Στις δύο άλλες περιπτώσεις όμως, οι οποίες και κυριάρχησαν και κυριαρχούν, ο πλάγιος λόγος μεταφέρεται παραποιημένα λόγω μη κατανόησης ή ακόμη, στην χειρότερη περίπτωση, μεταφέρεται σκόπιμα παραποιημένος.

²² Σχετικά με τον όρο νοοτροπία σε αντιδιαστολή με τον όρο πολιτισμός δες Ζούκης Ν. (2007): *Ανθρώπινα συστήματα και θεωρία του χάους: Αναδύσεις και διασυνδέσεις*, Ατραπός, Αθήνα σ.σ. 85-88.

²³ Τσουκαλάς Κ. (1985): *Εξάρτηση και αναπαραγωγή: ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830 - 1922)*, Θεμέλιο, Αθήνα.

²⁴ Διάταγμα (1836): *Περί του κανονισμού των Ελληνικών Σχολείων και Γυμνασίων*

εκπαίδευση²⁵. Επιπλέον, προβλέφθηκε αυστηρό σύστημα εξετάσεων στα ελληνικά σχολεία και το γυμνάσιο²⁶. Στο επίπεδο της ελληνικής γλώσσας από το δημοτικό η έμφαση δόθηκε στην εκμάθηση κανόνων και τύπων γραμματικής²⁷. Η κατάσταση επιβαρυνόταν στην δευτεροβάθμια εκπαίδευση όπου η γραμμική διδασκαλία της γραμματικής και του συντακτικού απέκτησε χαρακτήρα φανατικής προσήλωσης.

Στη διάρκεια των επόμενων χρόνων, παρότι νέες δυνάμεις απαιτούν μαζική και δημοκρατική εκπαίδευση και αυτό επιτυγχάνεται σε μεγάλο βαθμό, οι ηγετικές τους ομάδες διατηρούν τον συγκεντρωτικό χαρακτήρα του συστήματος, την τυποποίηση των σχολικών προγραμμάτων, την εξωτερική αξιολόγηση και τις εξετάσεις για την εισαγωγή στα Α.Ε.Ι. . Στο εσωτερικό της εκπαιδευτικής διαδικασίας η υπακοή, η χρονική ακρίβεια καθώς και η προθυμία για οιονεί εργασίες ρουτίνας ανακλούν τον τύπο του εργατικού δυναμικού στο οποίο προσέβλεπε και δυστυχώς προσβλέπει μέχρι τις μέρες μας η οργάνωση του όλου εκπαιδευτικού μας συστήματος. Όλα τα παραπάνω σφυρηλατήθηκαν και σφυρηλατούνται από αντίστοιχες νοηματοδοτήσεις της παιδαγωγικής διαδικασίας, μέσω των τυποποιημένων εκπαιδευτικών και ωρολογίων προγραμμάτων, της ποσότητας της ύλης, τις διαδικασίες αξιολόγησης και εισαγωγής στα Α.Ε.Ι. και τον έλεγχο των εκπαιδευτικών.

Στην ουσία επιλέχθηκε και εφαρμόστηκε ένα μοντέλο εκπαίδευσης βασισμένο σε εξωτερικά κίνητρα μάθησης. Η έμφαση δόθηκε στην μετωπική διδασκαλία, την ποσότητα των ακαδημαϊκών γνώσεων και στην πιστοποίηση της κατοχής τους με βαθμολογία και γραπτές εξετάσεις. Ο βασικός προσανατολισμός του κάθε μαθητή ήταν στραμμένος στην επίδοση με αποστήθιση – παπαγαλία που δεν συνιστά παραγωγική αλλά τυπική εργασία, στην ανάδειξη της ατομικότητας του χωρίς να αντιλαμβάνεται παράλληλα την λειτουργία και την σημασία της συνεργασίας. Σ' αυτό το πλαίσιο η τυπική εκπαίδευση ευνόησε αρχικά τους γόνους αστών και πλούσιων οικογενειών και στην συνέχεια, όταν απέκτησε μαζικό χαρακτήρα, ευνόησε και ευνοεί τους μαθητές που έχουν ιδιαίτερες κλίσεις και δυνατότητες στην γλώσσα και τα μαθηματικά, καλλιεργώντας τον μύθο περί υψηλού IQ. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με τις εισαγωγικές εξετάσεις για τα Α.Ε.Ι. διόγκωσε το παράλληλο σύστημα των φροντιστηρίων και απαξίωσε το λύκειο, αφού αυτό απώλεσε τον μορφωτικό του χαρακτήρα. Ωστόσο, η απώλεια του μορφωτικού χαρακτήρα του λυκείου και της γενικής παιδείας που αυτό καλείται να επιτύχει, συντελέστηκε και συντελείτε με την εισαγωγή των εξειδικεύσεων ήδη από την αρχή του. Σύμφωνα με τον Vygotsky ο άνθρωπος κατακτά την εννοιολογική σκέψη και δύναται να μεταβιβάσει την σημασία μιας επεξεργασμένης έννοιας σε καινούργιες καταστάσεις αφαιρετικά στην εφηβική ηλικία. Σ' αυτή ακριβώς την κρίσιμη ηλικία εισάγοντας τις εξειδικεύσεις στερούμε την δυνατότητα από τους εφήβους να κατανοούν τις συνδέσεις και τις λειτουργίες των εννοιών ανάμεσα σε διαφορετικούς κλάδους και να αντιλαμβάνονται την συνάφεια τους. Τους υποχρεώνουμε, επιπλέον, να οδηγηθούν σε επιλογή εξειδίκευσης και τελικά επαγγελματικής σταδιοδρομίας απροετοίμαστους, χωρίς ουσιαστικό επαγγελματικό προσανατολισμό,

²⁵ Τζάνη Μ. & Παμουκτσόγλου Τ. (1998): *Το Ελληνικό Εκπαιδευτικό Σύστημα: «Ταυτόν και αλλοτριμορφοδίατον»*, σ.53, Αυτοέκδοση

²⁶ Άρθρα 19,24,27, 85&88 Διατάγματος Περί του κανονισμού των Ελληνικών Σχολείων και Γυμνασίων.

²⁷ Ο Χρ. Λέφας αναφέρει σχετικά «Κατεπονούντο λοιπόν οι μαθηταί, εκμαθάνοντας κανόνας και τύπους, οι οποίοι ουδέποτε θα εχρησίμευον εις αυτούς εν τη ζωή των επί ζημία των λοιπών μαθημάτων» Λέφας Χρ. (1942) *Ιστορία της Εκπαιδεύσεως*, σ. 72

γνώση για τον εαυτό τους και τελικά χωρίς γνώση της πραγματικότητας που θα κληθούν να αντιμετωπίσουν. Μοιραία οι επιλογές τους καθορίζονται με καθαρά κοινωνικά κριτήρια, σε σχέση με το κύρος των επαγγελματιών που αυτά κατέχουν στο εκάστοτε επίπεδο ανάπτυξης της νεοελληνικής κοινωνίας.

Η αλήθεια ως συνεννόηση και το μοντέλο του Εγώ – Εσύ – Αυτός

Τα καταστρεπτικά αποτελέσματα του Β΄ παγκοσμίου πολέμου συνέτειναν στο να συνειδητοποιηθεί ότι οι συνεχείς ανταγωνισμοί έχουν όρια, καθώς απειλούν ακόμη και την ύπαρξη του ανθρώπου στον πλανήτη. Επίσης με την συμβολή της πετρελαϊκής κρίσης, την δεκαετία του 1970, έγινε ορατός και ο κίνδυνος του ίδιου του πλανήτη από την συνέχιση της εκβιομηχάνισης, την εξάντληση των μη ανανεώσιμων πηγών ενέργειας, την μόλυνση του περιβάλλοντος και τα προβλήματα της αστικοποίησης των μεγάλων πόλεων.

Σ' αυτό το νέο πλαίσιο που διαμορφώθηκε την δεκαετία του '80 και στο χώρο της φιλοσοφίας, ένας από τους πλέον σημαντικούς εκπροσώπους της Σχολής της Φρανκφούρτης, ο Jürgen Habermas, αφού εξετάζει σε βάθος τον φιλοσοφικό λόγο της νεωτερικότητας διαπιστώνει ότι μεταξύ της «εξωκοσμικής» θέσης του υπερβασιακού και της ενδοκοσμικής του εμπειρικού εγώ δεν είναι δυνατή καμία διαμεσολάβηση²⁸. Για το λόγο αυτό υποστηρίζει ότι το «παράδειγμα» της γνώσης αντικειμένων πρέπει να αντικατασταθεί από το «παράδειγμα» της συνεννόησης μεταξύ υποκειμένων ικανών να επικοινωνούν μέσω της γλώσσας και να πράττουν. Θεμελιική είναι εδώ η εκτελεστική στάση των συμμετεχόντων, οι οποίοι συντονίζουν τα σχέδια δραστηριοτήτων τους συνεννοούμενοι μεταξύ τους πάνω σε κάτι που υπάρχει στον κόσμο που παρέχει το πλαίσιο της συνομιλίας, αλλά προσφέρει και πόρους. Όπως δε χαρακτηριστικά τονίζει ο ίδιος, το «παράδειγμα» της συνεννόησης αντιστοιχεί στο επίπεδο της γραμματικής με το σύστημα των προσωπικών αντωνυμιών του πρώτου, του δεύτερου και του τρίτου προσώπου.

Όποιος έχει εξασκηθεί σε αυτό το σύστημα έχει μάθει πως κανείς, παίρνοντας εκτελεστική στάση, υιοθετεί κάθε φορά την σκοπιά του πρώτου, του δεύτερου και του τρίτου προσώπου και μετασχηματίζει την μια στην άλλη²⁹.

Έτσι τα υποκείμενα συνεννοούνται, αποκαθίσταται η δι-υποκειμενικότητα και μέσω της διαμεσολάβησης αυτής αναπτύσσονται διαπροσωπικές σχέσεις με βάση κοινούς σκοπούς που παρέχουν και πόρους. Οι συμμετέχοντες στην διάδραση είναι προϊόντα παραδόσεων μέσα στις οποίες εντάσσονται, των αλληλέγγυων ομάδων στις οποίες ανήκουν και των διαδικασιών κοινωνικοποίησης μέσα στις οποίες μεγαλώνουν.

Ωστόσο, στο «παράδειγμα» της συνεννόησης η αλήθεια τίθεται στο φόντο. Εξαρτάται από τους σκοπούς και τα οφέλη όσων συμμετέχουν στην διάδραση και ως εκ τούτου είναι κοινωνικά διαμεσολαβημένη. Ήδη, όμως, ο Michel Foucault³⁰ διαπιστώνει, μέσα από το

²⁸ Habermas J. (1993): *Ο φιλοσοφικός λόγος της νεωτερικότητας*, μτφρ. Λ. Αναγνώστου – Α. Καραστάθη, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, σ. 366.

²⁹ Habermas J., ο.π., σ. 366.

³⁰ Foucault M. (1987): *Εξουσία, γνώση και ηθική*, μτφρ. Ζήσης Σαρίκας, Ύψιλον, Αθήνα, σ.σ. 34-35.

έργο του, ότι η κοινωνικά διαμεσολαβημένη έννοια της «αλήθειας» εγκαθιδρύει καθεστώς «αλήθειας». Κάθε κοινωνία, υποστηρίζει, έχει το «καθεστώς αλήθειας» της, την γενική πολιτική της «αλήθειας» της. Τους τύπους λόγου, δηλαδή, τους οποίους δέχεται και τους κάνει να λειτουργούν ως αληθείς, τους μηχανισμούς και τις βαθμίδες που επιτρέπουν σε κάποιον να ξεχωρίζει τις αληθείς από τις ψευδείς αποφάνσεις, τα μέσα με τα οποία αυτές νομιμοποιούνται και καθοσιώνονται, τις τεχνικές και τις μεθόδους που αποδίδουν αξία στην απόκτηση της αλήθειας καθώς και την θέση (status) εκείνων που είναι επιφορτισμένοι να λένε τι πρέπει να θεωρείται αληθές. Βασικά γνωρίσματα αυτής της διαμεσολαβημένης κοινωνικά «αλήθειας» είναι ότι: α) Επικεντρώνεται στην μορφή του επιστημονικού λόγου και στους θεσμούς που τον παράγουν, β) Υπόκειται σε συνεχή οικονομική και πολιτική παρακίνηση (*απαίτηση για αλήθεια, τόσο για την οικονομική παραγωγή όσο και την πολιτική εξουσία*). Είναι, επίσης, γ) το αντικείμενο, σε διάφορες μορφές, μιας τεράστιας διάδοσης και ανάλωσης (*κυκλοφορεί μέσω μηχανισμών της εκπαίδευσης και της πληροφόρησης, οι οποίοι καταλαμβάνουν σχετικά μεγάλη έκταση στο κοινωνικό σώμα*), δ) Παράγεται και μεταβιβάζεται κάτω από τον κυρίαρχο αν όχι αποκλειστικό έλεγχο λίγων μεγάλων μηχανισμών (*πανεπιστήμιο, στρατός, μέσα μαζικής ενημέρωσης-Μ.Μ.Ε.*) και ε) είναι το θέμα μιας ολόκληρης πολιτικής διαμάχης και κοινωνικής αντιπαράθεσης (*ιδεολογικοί αγώνες*).

Στην βάση των παραπάνω παραδοχών για την κοινωνικά διαμεσολαβημένη έννοια της «αλήθειας» και σε συνδυασμό με τις ραγδαίες γενικότερα εξελίξεις της τεχνικής και ειδικότερα των Τεχνολογιών Πληροφορικής και Επικοινωνίας (Τ.Π.Ε.) καθώς και την ανάδυση της κοινωνίας της γνώσης, οι φιλόσοφοι και οι επιστήμονες στράφηκαν στα προβλήματα του πραγματικού κόσμου. Οι φιλόσοφοι εστίασαν στην λειτουργία των «πραγμάτων» και συναντήθηκαν με την πολύπλοκη φύση των προβλημάτων. Απ' αυτή την συνάντηση προέκυψαν δύο ιδιαίτερα σημαντικές για το παρόν και το μέλλον ολιστικές θεωρίες. Πρόκειται α) για τη θεωρία της πολυπλοκότητας του Edgar Morin όπως αυτή έχει κυρίως αποκρυσταλλωθεί στο έργο του: Η μέθοδος: η γνώση της γνώσης, με πεδίο αναφοράς την κατανόηση των λειτουργιών και διεργασιών διαχείρισης πληροφοριών και κατάκτησης της γνώσης στον ανθρώπινο εγκέφαλο και β) τη θεωρία κοινωνικής κυματικής αλλαγής του Alvin Toffler όπως αυτή έχει διατυπωθεί στα έργα του: Σοκ του μέλλοντος και Τρίτο κύμα, με πεδία αναφοράς τις διεργασίες λήψης αποφάσεων στον ανθρώπινο εγκέφαλο, τις αντίστοιχες διεργασίες σε κοινωνικό αλλά και ιστορικό επίπεδο.

Στον επιστημονικό χώρο ασκήθηκε κριτική των έως τότε παραδειγμάτων και αναζητήθηκαν πλαίσια συνεργασίας και συνεννόησης. Εμφανίστηκαν νέοι επιστημονικοί κλάδοι και διαμορφώθηκαν δύο σημαντικές έννοιες η διεπιστημονικότητα (interdisciplinary) και η δια-επιστημονικότητα ή εγκάρσια διεπιστημονικότητα (transdisciplinary). Ειδικότερα στο χώρο των κοινωνικών επιστημών άρχισε σταδιακά συνειδητοποιείται το γεγονός ότι προβλήματα στα συστήματα διάφορων επιστημών παρουσιάζουν εκπληκτικές ομοιότητες: από τη χημεία, τη βιολογία, την ιατρική, την κοινωνιολογία, την οικονομία, την ιστορία μέχρι τη γνωσιοθεωρία και τη φιλοσοφία. Η συνειδητοποίηση αυτή, διαμορφώνει μια ευδιάκριτη τάση για την ανάπτυξη μιας Γενικής Συστημικής Θεωρίας (General System Theory, GST) η οποία γεννά ελπίδες και προσδοκίες για τη δημιουργία μιας ολοκληρωμένης μαθησιακά επιστήμης. Στο πλαίσιο αυτής της γενικής θεωρίας περί συστημάτων, οι ερευνητικές προσπάθειες δεν επικεντρώνονται στο

διαχωρισμό και στη διαίρεση μεταξύ των επιστημών και των συναφών κλάδων τους, αλλά στη συνεργασία, στη δημιουργία συνδυαστικών κρίκων από και προς τους συγγενικούς κλάδους ώστε να εναρμονιστούν οι προσπάθειες και να εξευρεθούν λύσεις σε προβλήματα που υπερβαίνουν τα όρια μιας μόνο επιστήμης (Wilke, 1996: 19-20). Πρόκειται για την έννοια της διεπιστημονικότητας (interdisciplinary), η οποία ως διαδικασία εστιάζει στην ανάγκη η κάθε επιστήμη ξεχωριστά να παρέχει τις έννοιες, τις θεωρίες και τα μεθοδολογικά εργαλεία της για την κατανόηση της υπό εξέταση κατάστασης ή του προβλήματος, ώστε να θεαθούν σφαιρικά και να κατανοηθούν, χωρίς ωστόσο οι επιμέρους επιστήμες να απεμπολούν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους.

Παράλληλα, στο χώρο των θετικών επιστημών οι επιστήμονες ασχολήθηκαν επισταμένως με την κίνηση, εξέλιξη και αλλαγή φυσικών και τεχνικών συστημάτων και διατυπώθηκε η θεωρία του χάους. Στο πλαίσιο αυτής της θεωρίας αξιοποιήθηκε η τοπολογία, κλάδος των μαθηματικών, και εμφανίστηκαν νέες μεθοδολογίες όπως η τομή Poincaré και η μέθοδος της επανακανονικοποίησης. Η τομή Poincaré επέτρεψε τον εντοπισμό, την απεικόνιση και την περιγραφή των λεγόμενων «παράξενων ελκυστών», πρόκειται για κρυφές οργανωτικές δομές που έλκουν τα συστήματα σε συγκεκριμένες κατευθύνσεις δημιουργώντας νέες δομές τάξης σ' ένα περιβάλλον συνεχούς κίνησης και αλλαγής. Η μέθοδος της επανακανονικοποίησης επέτρεψε τον εντοπισμό, την απεικόνιση και την περιγραφή μορφοκλασματικών δομών, τα λεγόμενα fractals, πρόκειται για μικροσκοπικές δομές που διαθέτουν δύο βασικά χαρακτηριστικά την αυτο-ομοιότητα και την αδυναμία της ακριβούς μέτρησής τους. Σήμερα, ο κοινά παραδεκτός επιστημονικός ορισμός του χάους είναι η εξαιρετικά ευαίσθητη εξάρτηση της κίνησης από τις αρχικές συνθήκες³¹. Η όλη επιστημονική διαδικασία που ακολουθήθηκε για την διατύπωση της θεωρίας του χάους αποδίδεται με τον όρο δια-επιστημονικότητα ή εγκάρσια διεπιστημονικότητα (transdisciplinary). Με τον όρο αυτό εννοούνται θεωρητικές αρχές και αναπτύσσονται σχετικές πρακτικές σύμφωνα με τις οποίες, επιλέγεται μια κατάσταση προς κατανόηση και αντιμετώπιση ή ένα πρόβλημα προς επίλυση. Οι συμμετέχοντες, συνήθως ομάδες με διεπιστημονική σύνθεση καλούνται να επιλέξουν έννοιες, θεωρίες και μεθοδολογικά εργαλεία από οποιοδήποτε επιστήμη ή επιστημονικό κλάδο ή ακόμη να τα αναμείξουν κατάλληλα και παράλληλα να αξιοποιήσουν την «υποκειμενική» γνώση και τις βιωμένες εμπειρίες, συμπεριλαμβανομένων της διαίσθησης και της φαντασίας τους, προκειμένου να αντιμετωπίσουν την κατάσταση ή να επιλύσουν το πρόβλημα. Με τον τρόπο αυτό διαμορφώνουν νέες έννοιες, θεωρίες και μεθοδολογικά εργαλεία παράγοντας και νέα γνώση. Οι όροι δια-επιστημονικότητα (transdisciplinary) και διεπιστημονικότητα (interdisciplinary) λειτουργούν συμπληρωματικά. Η διεπιστημονικότητα είναι το πρώτο στάδιο της διαδικασίας που ολοκληρώνεται με την δια-επιστημονικότητα με την οποία οδηγούμαστε στην αντιμετώπιση των καταστάσεων και την επίλυση προβλημάτων που αυτές θέτουν με την παραγωγή νέων επιστημονικών «εργαλείων». Στο σημείο αυτό χρειάζεται να τονιστεί ότι η δια-επιστημονικότητα ή η εγκάρσια διεπιστημονικότητα δεν επιδιώκει να εξαλείψει ή να αποκτήσει μια κυριότητα έναντι όλων των επιστημών ή

³¹ Σχετικά με τις έννοιες και τις μεθοδολογίες της θεωρίας του χάους στα φυσικά και τεχνικά συστήματα δεξ: Ζούκης Ν. (2007): *Ανθρώπινα Συστήματα και Θεωρία του Χάους: Διασυνδέσεις και Αναδύσεις*, Ατραπός, Αθήνα, σ.σ. 29-46.

επιστημονικών κλάδων, αλλά αντίθετα να συμβάλλει στο «άνοιγμά» τους έτσι ώστε να αναζητήσουν κοινούς τόπους εξακτινώνοντας περαιτέρω τα όρια τους.

Στο ιδεολογικό επίπεδο ασκήθηκε, επίσης, κριτική. Η κατάρρευση της πρώην Σοβιετικής Ένωσης και του μαρξισμού καθώς και η βαθιά κρίση του καπιταλισμού συνέβαλαν να συνειδητοποιηθεί ότι οι ιδεολογίες δεν μπορούν να χρησιμοποιούνται χωρίς περίσκεψη³². Είναι και αυτές κοινωνικά καθορισμένες, στηρίζουν και δικαιολογούν συγκεκριμένες σχέσεις εξουσίας. Επίσης, γίνεται σταδιακά κατανοητό ότι τα δύο ιδεολογικά πρότυπα, καπιταλιστικό και μαρξιστικό, αφού διήνυσαν μια μακρόχρονη πορεία ανταγωνισμών στη διεθνή σκηνή, λειτούργησαν και συμπληρωματικά³³ στην εξέλιξη της ανθρωπότητας. Ζητούμενη αναδεικνύεται πλέον μια νέα υπερ-ιδεολογία, βαθιά ανθρωποκεντρική, η οποία επιβάλλεται να συνθέσει τα δύο προηγούμενα ιδεολογικά ρεύματα αξιοποιώντας τα θετικά τους στοιχεία. Στην διεθνή πολιτική σκηνή εμφανίστηκαν νέοι υπερεθνικοί οργανισμοί όπως η Ευρωπαϊκή Ένωση και η Ευρωζώνη. Εμφανίστηκαν, επίσης, νέες δυνάμεις στην διεθνή πολιτική σκηνή Ιαπωνία, Κίνα, φονταμενταλιστές Ισλαμιστές κ.ά, με αποτέλεσμα μια αίσθηση πολυκεντρικότητας³⁴ να είναι διάχυτη παντού. Στο εσωτερικό κυρίως των ευρωπαϊκών κρατών αναζητήθηκαν συνεργασίες μεταξύ πολιτικών κομμάτων και η διακυβέρνησή τους συντελείται με κυβερνήσεις συνεργασίας.

Στο χώρο της Παιδαγωγικής αναδύθηκε, σ' αυτό το πλαίσιο, το παράδειγμα της κριτικής παιδαγωγικής και λόγω των εξελίξεων στην Σοβιετική Ένωση η σοβιετική ή σοσιαλιστική παιδαγωγική υποχώρησε. Αν και η κριτική παιδαγωγική περιλαμβάνει διάφορα ρεύματα που εκτείνονται από τις ΗΠΑ, την Ευρώπη έως και την Αυστραλία, κεντρικές έννοιες αναδεικνύονται εδώ οι έννοιες της χειραφέτησης και της κοινωνικής αλλαγής.

Η χειραφέτηση νοείται γενικώς ως απελευθέρωση του ανθρώπου από παντός είδους «καθεστώτων αλήθειας» σε ατομικό, κοινωνικό και πολιτικό επίπεδο που τον καταπιέζουν, ώστε ο άνθρωπος να ολοκληρωθεί και να ζει ελεύθερα και δημιουργικά. Η έννοια της χειραφέτησης εκλαμβάνει ποικίλες σημασίες στην βάση διαφορετικών πλαισίων. Ως φιλοσοφική έννοια απαντάται στα κείμενα του Karl Marx καθώς υποδηλώνει την άρση της αλλοτρίωσης³⁵. Κοινωνικο-ιστορικά ο όρος εκλαμβάνει την σημασία του απελευθερωτικού αγώνα των διαφόρων κοινωνικών τάξεων στον ρου του κοινωνικο-ιστορικού γίνεσθαι και συνδέεται με τον μαρξισμό καθώς αυτός έθεσε ως ιστορικό χρέος την απελευθέρωση του

³² Foucault M. (1987): ό.π. σ. 21

³³ Toffler A. (1982): *Το τρίτο κύμα*, μτφρ. Ερρίκος Μπαρτζινόπουλος, Κάκτος, Αθήνα, σ.σ. 68-84

³⁴ Toffler A. (1994): *Νέες Δυνάμεις: Γνώση, πλούτος και βία στο κατώφλι του 21^{ου} αιώνα*, μτφρ. Γ. Κουσούνελου, Κάκτος, Αθήνα, σ.σ. 551-552.

³⁵ Η αλλοτρίωση του ανθρώπου κατά την μαρξιστική θεωρία συνιστά μια κατάσταση στην οποία περιήλθε ο άνθρωπος από τον καταμερισμό της εργασίας στην βιομηχανική παραγωγή του καπιταλιστικού συστήματος που είχε εκτεταμένες συνέπειες – ατομική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής και των προϊόντων της εργασίας, κυριαρχία του προϊόντος πάνω στον παραγωγό, το σύνολο των παραγωγικών δυνάμεων και θεσμών, κράτος, εκκλησία, δικαιοσύνη κ.λπ. που αντιμετωπίζουν το άτομο σαν ξένο σώμα. Πρόκειται για μία άθλια κατάσταση όπου τα αντικείμενα ιδιοποιημένα από τον άνθρωπο απέκτησαν παράφρονη δύναμη και εξουσιάζουν τους ανθρώπους. Η άρση της κατάστασης αυτής συνιστά διαδικασία μέσω της οποίας ο άνθρωπος απελευθερώνεται και ξανακερδίζει την ανθρωπινή υπόστασή του, γίνεται ολοκληρωμένος άνθρωπος. Το «βασιλείο της ελευθερίας» αυτής βρίσκεται πέρα από την σφαίρα της πραγματικής υλικής παραγωγής που ο άνθρωπος επιτελεί από αναγκαιότητα για να επιβιώσει. Πέρα, λοιπόν, από την αναγκαιότητα αρχίζει η ανάπτυξη της ανθρωπίνης ενεργητικότητας, η οποία είναι ένας αυτοσκοπός καθώς η ενέργεια αυτή επιστρέφει στον άνθρωπο όχι μόνο ως προϊόν εργασίας, αλλά επίσης ως επιβεβαίωση της ατομικότητάς του και των κρυμμένων δυνατοτήτων του. (Marx «Κεφάλαιο» 1^{ος} & 3^{ος} τόμος)

προλεταριάτου από την αστική τάξη, μέσω της συνεχούς πάλης των τάξεων και την οικειοποίηση των μέσων παραγωγής. Πολιτικά η σημασία του όρου αναφέρεται στους αγώνες για κατάκτηση και διεύρυνση βασικών πολιτικών ελευθεριών και δικαιωμάτων κάθε είδους καταπιεσμένων ομάδων ειδικότερα και γενικότερα του ανθρώπου. Κοινωνικά, δε, σημαίνει την κατάρρηση δομικών μειονεκτημάτων που συνοδεύουν κοινωνικές ομάδες, πρόσωπα ή θεσμούς (π.χ. Χειραφέτηση της γυναίκας και εξασφάλιση ίσων δικαιωμάτων μεταξύ των δύο φύλων, χειραφέτηση της παιδείας από την εκκλησία, τα κόμματα κ.λπ)³⁶. Η έννοια της κοινωνικής αλλαγής ή του κοινωνικού μετασχηματισμού αποτελεί, επίσης, κεντρικό σκοπό της κριτικής παιδαγωγικής καθώς κύρια πρόθεσή της είναι να συμβάλλει στον ριζικό κοινωνικό, πολιτικό και εκπαιδευτικό μετασχηματισμό³⁷.

Σ' αυτή την προσέγγιση η ανθρώπινη σκέψη και δράση καθορίζεται ή συγκαθορίζεται σε όλους τους τομείς από «κοινωνικά διαμεσολαβημένα συμφέροντα» (σχέσεις εξουσίας με κύρια αναφορά στις σχέσεις παραγωγής και κατανάλωσης) Ο επιστήμονας δεν μπορεί να διεκδικεί για τον εαυτό του ουδετερότητα, «τη θέση των αγγέλων» αλλά ζει και δρα μέσα σε συγκεκριμένες κοινωνικές συνθήκες και πρέπει να πάρει θέση. Έτσι, βασικοί σκοποί του ερευνητή είναι: α) να προβεί σε κριτική ανάλυση της κοινωνικής πραγματικότητας, β) να κατανοήσει και να ερμηνεύσει την κατάσταση, γ) να προτείνει λύσεις για την εκπαιδευτική πράξη και δ) να αναλάβει δράση για την αλλαγή της κατάστασης. Θεωρία εδώ σημαίνει κριτική ανάλυση της κοινωνικής πραγματικότητας ως συνόλου, ενώ θεωρία και πράξη ή εφαρμογή συνυφαίνονται και αλληλοεξαρτώνται : ο θεωρητικός στοχασμός επιδιώκει να μεταβάλει την πράξη, ενώ η ανάλυση της πράξης οδηγεί σε θεωρητικό στοχασμό³⁸.

Σ' ένα πλαίσιο όπου η έμφαση δίδεται στην αναζήτηση συνεννόησης, χωρίς να αμφισβητείται ριζικά η αναλυτική μέθοδος, η εξειδίκευση και η έννοια της αντικειμενικής αλήθειας καθώς αυτή τίθεται, αλλά υπάρχει στο παρασκήνιο, η εμπειρική ή αναλυτική – πειραματική παιδαγωγική, αν και δέχθηκε πλήγματα κυρίως μέσα από το ρεύμα της ποιοτικής έρευνας και την έρευνα – δράση, διατήρησε την θέση της. Οι μέθοδοί της συνέχισαν να θεωρούνται κατάλληλες καθώς συνέχισαν να πείθουν για την αξιοπιστία, την εγκυρότητα και την γενίκευση των αποτελεσμάτων τους.

Το ρεύμα της ποιοτικής έρευνας αναπτύχθηκε και αναπτύσσεται σε όλες τις επιστήμες σε συνδυασμό και με την εμφάνιση των ολιστικών θεωριών που προαναφέρθηκαν. Προσεγγίζει με νέους τρόπους ζητήματα αξιοπιστίας, εγκυρότητας και γενίκευσης των αποτελεσμάτων της³⁹. Ωστόσο, λόγω κυρίως του ότι οι περισσότερες πανεπιστημιακές

³⁶ Για τις σημασίες της έννοιας της χειραφέτησης δες , Πυργιωτάκης Ι. (2000): *Εισαγωγή στην Παιδαγωγική Επιστήμη, Ελληνικά Γράμματα*, Αθήνα, σ. 148 -150.

³⁷ Γρόλλιος, Γ. (2010). 'Εισαγωγή'. Στο Γούναρη, Π. & Γρόλλιος, Γ. (επιμ.) *Κριτική Παιδαγωγική: μια συλλογή κειμένων*. Αθήνα: Gutenberg, 11-61.

³⁸ Ξωχέλλης Π. ό.π., σ.σ. 20-21.

³⁹ Οι νέες οπτικές που αναδύονται από τις ποιοτικές έρευνες υποστηρίζουν ότι η αξιοπιστία θα πρέπει να συνεξετάζεται από κοινού με ζητήματα εγκυρότητας και δυνατότητας γενίκευσης των αποτελεσμάτων της έρευνας. Επιπλέον, μπορεί να εξασφαλιστεί όταν οι ερευνητές μπορούν να πείσουν ότι η παραγωγή και η ανάλυση των δεδομένων τους ήταν η κατάλληλη για την έρευνα που διεξάγουν, υπήρξε διεξοδική, προσεκτική έντιμη και ακριβής. Η γενίκευση των αποτελεσμάτων επιτυγχάνεται μ' ένα συνδυασμό δειγματοληπτικής στρατηγικής και χρησιμοποιούμενης ολιστικής θεωρίας. Για περισσότερα σχετικά με την σχέση της ποιοτικής έρευνας και την θεωρία του χάους δες : Ζούκης Ν. (2009) : «Ποιοτική έρευνα και θεωρία του χάους:

δομές έχουν στελεχωθεί με ακαδημαϊκούς που εκλέχθηκαν σ' αυτές υποστηρίζοντας το εμπειρικό- αναλυτικό παράδειγμα του θετικισμού και οι οποίες αναπαράγονται, συναντά δυσκολίες η επικράτηση της. Η έρευνα – δράση βρήκε εφαρμογή τόσο στο πλαίσιο της ερμηνευτικής όσο και στο πλαίσιο της κριτικής παιδαγωγικής. Έχει ουσιαστικές διαφορές από το εμπειρικό – αναλυτικό παράδειγμα της εμπειρικής ή αναλυτικής –πειραματικής παιδαγωγικής και είναι κοινά παραδεκτή η χρησιμότητά της στο χώρο της εκπαίδευσης για την σύνδεση θεωρίας και πράξης, την παραγωγή θεωρίας, την ανάπτυξη και αξιολόγηση αναλυτικών προγραμμάτων, την προσωπική και επαγγελματική ανάπτυξη των εκπαιδευτικών, καθώς και τον ουσιαστικό της ρόλο στη εκπαίδευση και επιμόρφωση εκπαιδευτικών. Ωστόσο, δεν κατάφερε μέχρι σήμερα να απογειωθεί και να κυριαρχήσει καθώς θεωρήθηκε ότι τα αποτελέσματά της προορίζονται για εφαρμογή και χρήση, μέσα στο πλαίσιο το οποίο αναπτύσσονται και επομένως δεν μπορούν να γενικευτούν⁴⁰.

Η εφαρμογή του μοντέλου του Εγώ - Εσύ – Αυτός στον ελληνικό χώρο

Στον ελληνικό χώρο και παρά το γεγονός ότι οι εξελίξεις και τα διεθνή δεδομένα «απαιτούν» από το κάθε κράτος να μετασχηματίσει τις γραφειοκρατικές του δομές σε ευέλικτους, καινοτόμους και αποτελεσματικούς μηχανισμούς, ώστε να ανταποκρίνεται στις ανάγκες των πολιτών του, τίποτα στην ουσία δεν άλλαξε. Το νεοελληνικό κοινωνικό φαντασιακό και η νοοτροπία παραμένουν अपαράλλακτες και παρά το γεγονός ότι νέος πακτωλός χρημάτων εισέρευσε στη χώρα (Μεσογειακά Προγράμματα- Ευρωπαϊκή Ένωση – Ολυμπιακοί Αγώνες) η παραγωγική ανασυγκρότηση και η ανάπτυξη δεν επιτεύχθηκε. Αντίθετα τα σκάνδαλα και η διαφθορά κυριάρχησαν και τελικά το 2010 η χώρα «χρεοκόπησε», δέχεται διεθνή οικονομικό έλεγχο και επιβιώνει έκτοτε οικονομικά με τα λεγόμενα «μνημόνια».

Στην Ελλάδα και στο χώρο της Παιδαγωγικής είχαμε την ίδρυση της Παιδαγωγικής Εταιρείας Ελλάδος (Π.Ε.Ε. -1981), την ίδρυση των Παιδαγωγικών Τμημάτων των Πανεπιστημίων για δασκάλους και νηπιαγωγούς σε αντικατάσταση των Παιδαγωγικών Ακαδημιών και των Σχολών Νηπιαγωγών (Π.Τ.Δ.Ε. & Π.Τ.Ν.- 1984) και μια δεκαετία αργότερα την ένταξη του θεσμού της Μετεκπαίδευσης σ' αυτά. Ακολούθησε μια έκρηξη ανάπτυξης μεταπτυχιακών σπουδών, εκπόνησης διδακτορικών διατριβών και προγραμμάτων επιμόρφωσης με ευρωπαϊκά κονδύλια, μερικά εκ των οποίων αμφίβολης αναγκαιότητας και ουσίας⁴¹. Θα ανέμενε κανείς και αντίστοιχη πρόοδο της παιδαγωγικής επιστήμης που ωστόσο, δεν έχει ακόμη διαφανεί. Από την αρχή της ίδρυσης της Π.Ε.Ε. υπέβασκε και τελικά επικράτησε και επικρατεί μια σύγχυση σχετικά με την παιδαγωγική

«Νέες» προκλήσεις και δυνατότητες στο χώρο της ελληνικής παιδαγωγικής και εκπαιδευτικής έρευνας», στα Πρακτικά του 6^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου Ελληνική Παιδαγωγική και Εκπαιδευτική Έρευνα, τ. β', Ατραπός, Αθήνα, σ.σ. 689-696.

⁴⁰ Σχετικά με την ιστορική εξέλιξη, την διαφορά της από το εμπειρικό- αναλυτικό παράδειγμα του θετικισμού, τους παράγοντες που εμπόδισαν την ανάπτυξή της, καθώς και την νέα προοπτική που διανοίγεται στην έρευνα-δράση δεξ: Ζούκης Ν. (2007): «Τρία ερωτήματα για την έρευνα-δράση και η αναζήτηση νέας προοπτικής», στα Πρακτικά του Ελληνικού Ινστιτούτου Εφαρμοσμένης Παιδαγωγικής και Εκπαίδευσης (ΕΛΛ.Ι.Ε.Π.ΕΚ.), 4ο Πανελλήνιο Συνέδριο με θέμα: «Σχολείο Ίσο για Παιδιά Άνισα», Αθήνα, 4- 6 Μαΐου 2007 http://www.elliepek.gr/documents/4o_synedrio_eisigiseis/195_201.pdf

⁴¹ Χαρακτηριστικό πρόγραμμα σ' αυτήν την κατεύθυνση αποτελεί η «εξομοίωση» των πτυχίων των αποφοίτων των Παιδαγωγικών Ακαδημιών και Σχολών Νηπιαγωγών με τα πτυχία που χορηγούν τα Παιδαγωγικά Τμήματα των πανεπιστημίων (1997-2003).

πρόκειται για Επιστήμη της Αγωγής ή πρόκειται για Επιστήμες της Αγωγής; Η στελέχωση των Π.Τ.Δ.Ε. & Π.Τ.Ν με πλήθος επιστημόνων απ' όλες τις επιστήμες με κύριο υπόβαθρο στις θετικές επιστήμες και μνημένους αντίστοιχα στο εμπειρικό-αναλυτικό παράδειγμα του θετικισμού, συνέβαλλε στην διατήρηση αυτής της σύγχυσης μέχρι σήμερα. Οι συνέπειες αυτής της ασάφειας και της σύγχυσης είναι πάρα πολλές και διαπερνούν οριζόντια το σύνολο της λειτουργίας των Παιδαγωγικών Τμημάτων και των Καθηγητικών Σχολών, από την εκπόνηση διδακτορικών διατριβών, την εκλογή και την εξέλιξη των μελών ΔΕΠ, τα αναλυτικά προγράμματα σπουδών έως και την άσκηση της διοίκησης των τμημάτων αυτών⁴². Με την εμφάνιση της κρίσης καταργήθηκε και ο θεσμός της μετεκπαίδευσης, χωρίς να υπάρξει η παραμικρή αντίδραση από την πλευρά των Παιδαγωγικών Τμημάτων⁴³, διαψεύδοντας οικτρά και όσους εκπαιδευτικούς είχαν συμβάλλει στην ένταξη του θεσμού σ' αυτά. Δυστυχώς, τα Παιδαγωγικά Τμήματα, παρά τις υψηλές προσδοκίες των εκπαιδευτικών, δεν κατάφεραν να οικοδομήσουν τις κατάλληλες θεωρίες και τα μεθοδολογικά εκείνα εργαλεία, ώστε να γίνει ορατή η Παιδαγωγική που απαιτούν οι σημερινές συνθήκες. Σπαράσσονται στο εσωτερικό τους από πρωτοφανείς συγκρούσεις που εν πολλοίς οφείλονται σε τυφλούς ανταγωνισμούς μεταξύ των επιστημών που εκπροσωπούνται εντός τους και το γεγονός αυτό εμποδίζει να διαφανεί η απαραίτητη συμπληρωματικότητά τους. Με τον τρόπο αυτό ολοένα και περισσότερο, κατά γενική ομολογία, απομακρύνονται από τους ουσιαστικούς στόχους τους.

Σ' ένα άλλο επίπεδο σχεδιασμού και άσκησης της εκπαιδευτικής πολιτικής συνεχίστηκε η συγκεντρωτική και γραφειοκρατική πρακτική της εκάστοτε ηγεσίας του Υπουργείου Παιδείας. Το γεγονός αυτό συνέχισε να θέτει ως βασικό κριτήριο εγκυρότητάς της επιστημονικής γνώσης και των μεταρρυθμίσεων, τις παραδοχές της εκάστοτε κομματικής ιδεολογίας που διαμορφωνόταν μέσω της ομοιότροπης ιδεολογικά – κομματικά μ' αυτή «πανεπιστημιακής ελίτ». Οι «πανεπιστημιακές ελίτ» που συμμετείχαν στον καθορισμό των κριτηρίων εγκυρότητας της επιστημονικής γνώσης μέσω της αποδοχής τους από την εκάστοτε ηγεσία και την προώθησή τους σε καίριες για την εκπαιδευτική πολιτική θέσεις, αποκτούσαν τεράστια δύναμη στο εσωτερικό των ιδρυμάτων και παράλληλα υπόδειγμα προτύπου για τη σύνολη λειτουργία τους. Με τον τρόπο αυτό διαμορφώθηκαν στο εσωτερικό των ιδρυμάτων ομάδες συμφερόντων που διαχειριζόταν την εγκυρότητα της επιστημονικής γνώσης με όρους στενά ιδεολογικούς – κομματικούς. Παράλληλα στα τμήματα, βασική μονάδα οργάνωσης, σχηματίστηκαν και άλλα ιδιόμορφα μορφώματα κατ' επίφαση επιστημονικά που συνασπιζόταν στη βάση διατήρησης των κεκτημένων τους (Διανομή συγκεκριμένων συγγραμμάτων, ασύμμετρη ανάπτυξη και διατήρηση μεταπτυχιακών προγραμμάτων «εν είδη καταστημάτων» κ.λπ.). Σταδιακά οι ομάδες αυτές καθώς διαδραμάτιζαν εναλλακτικά καθοριστικό ρόλο στην άσκηση της εκπαιδευτικής πολιτικής καθώς και στην οργάνωση, λειτουργία, διαχείριση και έλεγχο της

⁴² Για τις συνέπειες της σύγχυσης και την ανάγκη αποσαφήνισής της δεξ Ζούκης Ν. (2010) : *Για μια Παιδαγωγική Εταιρεία Ελλάδος με κύρος και ενεργό συμβολή στο παιδαγωγικό και εκπαιδευτικό γίγνεσθαι της χώρας μας*, στα πρακτικά της εκλογοαπολογιστικής γενικής συνέλευσης της Παιδαγωγικής Εταιρείας Ελλάδος (20-02-2010).

⁴³ Τα Παιδαγωγικά Τμήματα δεν μπόρεσαν τελικά να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις του θεσμού της μετεκπαίδευσης και δεν αντέδρασαν στην απώλεια του θεσμού. Παράλληλα, η έντονη επιθυμία τους την διετία 1993-95 να ενταχθεί ο θεσμός της μετεκπαίδευσης σ' αυτά αναδύει αίσθηση «καιροσκοπισμού» σε ό,τι αφορά το Π.Τ.Δ.Ε. του Πανεπιστημίου Αθηνών, στο οποίο εντάχθηκε το Μαράσλειο Διδασκαλείο και μεταβιβάστηκε όλη η ακίνητη περιουσία του σ' αυτό.

πανεπιστημιακής ζωής διαμόρφωσαν «καθεστώτα αλήθειας» σχετικά με τις έννοιες, τις θεωρίες και τα μεθοδολογικά εργαλεία που χρησιμοποιούνται στη βασική και εφαρμοσμένη έρευνα, ανεξάρτητα από τις διεθνείς εξελίξεις με τις οποίες διατηρούσαν «αυτιστικές» σχέσεις. Επέδειξαν ιδιαίτερη σπουδή για την στελέχωση τους εξασφαλίζοντας την ιδιοαναπαραγωγή τους καθ' εικόνα και ομοίωσή μ' αυτές. Κάθε απόπειρα διατύπωσης νέων ερευνητικών «παραδειγμάτων» εκλαμβάνονταν ως απειλή κατεδάφισης του συντησιακού τους οικοδομήματος και εξοβελίζονταν στο «πυρ το εξώτερον». Τα αποτελέσματα είναι γνωστά σε όλους. Παρά τη ρητή επιταγή του συντάγματος αλλά και τη σχετική ρητορική για ελεύθερη διακίνηση ιδεών, στην πράξη καινοτόμες ιδέες, έννοιες, θεωρίες και μεθοδολογικά εργαλεία δεν τύχαιναν ούτε καν την ανοχή της πανεπιστημιακής κοινότητας. Η έννοια του ασύλου αποπροσανατολίστηκε, απώλεσε την ουσιαστική του διάσταση και εκφυλίστηκε. Η έρευνα και η διδασκαλία ακινητοποιήθηκαν, παρέμειναν στενά παγιδευμένες και υπό συνεχή επιτήρηση σε μονοσήμαντα, αναμασημένα και ξεπερασμένα από τις διεθνείς εξελίξεις ποσοτικά παραδείγματα. Η κατά τα άλλα ανεκτή σήμερα έννοια της διεπιστημονικότητας δεν καλλιεργήθηκε συστηματικά στην πράξη μεταξύ συγγενών αλλά και ετερογενών κλάδων εντός των τμημάτων και σχεδόν καθόλου μεταξύ των τμημάτων και των σχολών. Τα πανεπιστημιακά ιδρύματα δεν συνδέθηκαν ουσιαστικά με τις τοπικές κοινωνίες παρέμειναν στον τομέα αυτό «αυτιστικές» οργανώσεις από ειδικούς για ειδικούς. Δεν αισθανόταν την ανάγκη να αποτιμήσουν το έργο τους, παρά τη σχετική και κατ' επίφαση ρητορική περί αυτό-αξιολόγησής τους. Κατ' επέκταση πανεπιστημιακοί δάσκαλοι παρέμειναν στο απυρόβλητο και την ασυλία που τους παρείχε η ομάδα των συμφερόντων στην οποία ανήκαν, νομιμοποιώντας ακόμη και αυθαίρετες συμπεριφορές και ατεκμηρίωτες επιστημονικά κρίσεις προς τους φοιτητές τους. Ωστόσο, για να μην κατηγορηθούμε για μονομέρεια και επικίνδυνες γενικεύσεις, οφείλουμε να αναγνωρίσουμε ότι υπήρχαν και φωτεινές εξαιρέσεις τόσο όσο αφορά πανεπιστημιακά τμήματα όσο και σε ότι αφορά πανεπιστημιακούς δασκάλους, αλλά όπως είναι γνωστό οι εξαιρέσεις απλά νομιμοποιούν τον κανόνα.

Σ' αυτό το κλίμα των «καθεστώτων αλήθειας» μοιραία στο εκπαιδευτικό σύστημα, αντίστοιχα, καμία ουσιαστική αλλαγή προσανατολισμού δεν πραγματοποιήθηκε. Παρά το γεγονός ότι τροποποιούνται συχνά τα αναλυτικά προγράμματα και συγγράφονται νέα διδακτικά βιβλία οι στρεβλώσεις⁴⁴ δεν λείπουν, ο βασικός προσανατολισμός του δεν άλλαξε με αποτέλεσμα να φθάσουμε στο τωρινό αδιέξοδο.

Συμπερασματικά θα μπορούσαμε να συμπεράνουμε ότι το επικοινωνιακό «παραδείγμα» της συνεννόησης που εισήγαγε ο Jürgen Habermas δεν αμφισβήτησε ριζικά το προηγούμενο «καθεστώς του Εγώ και της αντικειμενικής αλήθειας», απλά το έθεσε στο φόντο. Αποδέχοντας την έννοια της γνώσης ως κοινωνική κατασκευή δεν ασχολήθηκε ουσιαστικά με την λογική συγκρότησής της ούτε με τις διαδικασίες αξιοπιστίας και εγκυρότητάς της. Προσέδωσε, όμως, μια νέα δυναμική στο να υποχωρήσουν οι δυϊσμοί, να αναπτυχθεί η επικοινωνία και να αναζητηθούν συνεργασίες στη βάση κοινών στόχων που προσέφεραν και προσφέρουν οφέλη. Η εξέλιξη αυτή σε συνδυασμό με την ανάπτυξη

⁴⁴ Χαρακτηριστική περίπτωση αποτελεί εδώ η εισαγωγή της διαθεματικότητας στην εκπαίδευση. Σχετικά με την στρέβλωση της διαθεματικότητας δεσ: Ζούκης Ν. (2008): *Η δια-επιστημονικότητα που μεταφράστηκε ως «διαθεματικότητα», η σημασία της ευαίσθητης εξάρτησης από τις αρχικές συνθήκες και η νέα προοπτική*, <http://protovoulia.net/artheta/transdisciplinary.htm>

της τεχνολογίας και την ανάπτυξη της κοινωνίας της γνώσης είχε εκτεταμένες συνέπειες σε όλο το φάσμα των δραστηριοτήτων του ανθρώπου.

Σήμερα βρισκόμαστε σε μια νέα κατάσταση. Όπως χαρακτηριστικά επισημαίνει ο Edgar Morin: «*Η επικοινωνία θριαμβεύει, ο πλανήτης διασχίζεται από δίκτυα, φαξ, κινητά τηλέφωνα, μόντεμ, διαδίκτυο. Και παρ' όλα αυτά η ακατανοησία παραμένει ένα γενικό φαινόμενο. Υπάρχει φυσικά μεγάλη και πολλαπλή πρόοδος της κατανόησης, αλλά η πρόοδος της ακατανοησίας φαίνεται ακόμα μεγαλύτερη απ' αυτή*». Σε πλανητικό επίπεδο νέες δυνάμεις αναδύθηκαν, αλλά ωστόσο δεν έλειψαν ούτε θα λείψουν τα προβλήματα με κυριότερα τις τοπικές συγκρούσεις συμφερόντων με την υποστήριξη μεγάλων δυνάμεων, την μεταναστευτική ροή πληθυσμών και την δράση ακραίων φονταμενταλιστών ισλαμιστών. Καθώς ήδη βρισκόμαστε στον 21^ο αιώνα και οι εξελίξεις τρέχουν με μεγάλη ταχύτητα είμαστε, ως ανθρωπότητα, μπροστά σ' ένα νέο δίλημμα. Θα μπορέσουμε να ανασχεδιάσουμε την δημοκρατία του 21^{ου} αιώνα ή θα επιστρέψουμε σ' έναν νέο μεσαίωνα; Ο Alvin Toffler προβλέπει πως η ιδεολογική πάλη δεν θα γίνει, όπως στο παρελθόν, ανάμεσα στην καπιταλιστική δημοκρατία και τον κομμουνιστικό ολοκληρωτισμό αλλά ανάμεσα στην δημοκρατία του 21^{ου} αιώνα και το σκοτάδι του 11^{ου}⁴⁵. Καθώς στην κοινωνία και την οικονομία της γνώσης οι παραδοσιακοί συντελεστές παραγωγής φύση, εργασία, πρώτες ύλες και κεφάλαιο χάνουν συνεχώς την σημασία τους και αντικαθίστανται από την γνώση, μια άλλη ουσιαστική αλλαγή συντελείται στο επίπεδο της εργασίας. Τα μέσα παραγωγής δεν βρίσκονται πλέον στο κουτί με τα εργαλεία του χειροτέχνη ούτε στις μηχανές των εργοστασίων της βιομηχανικής εποχής, αλλά στον εγκέφαλο του κάθε εργαζόμενου⁴⁶. Η εξέλιξη αυτή αν και οδήγησε σε μεγάλο βαθμό στην κατάρρευση του κομμουνισμού δεν εξορκίζει και τις θέσεις του Karl Marx για την δημιουργική εργασία και την απελευθέρωση του ανθρώπου, καθώς η επιθυμία δημιουργίας ενός κόσμου στον οποίο θα κυριαρχεί η αφθονία, η ειρήνη και η κοινωνική δικαιοσύνη είναι ευγενική και αποδεκτή από όλους. Ωστόσο, ένας τέτοιος κόσμος δεν μπορεί να χτιστεί σε παλιά θεμέλια και συνταγές⁴⁷.

Οι πιο πάνω εξελίξεις, σε συνδυασμό με τις εξελίξεις στο χώρο των επιστημών και την εμφάνιση της θεωρίας του χάους, έχουν συμβάλλει σε μια νέα συνειδητοποίηση. Βιώνουμε ένα διαρκές γίνεσθαι όπου η τύχη και η αναγκαιότητα λειτουργούν στον χαοτικό κόσμο μας. Η μεγάλη πρόκληση είναι να εξασφαλίσουμε όλες τις προϋποθέσεις, για να αναδιαμορφώσουμε και να επιλέξουμε το πιο αισιόδοξο σενάριο που θα εξασφαλίσει τη βιωσιμότητα του πλανήτη και της ανθρώπινης ζωής μέσα σ' ένα πλαίσιο σύλληψης μιας ενότητας που διασφαλίζει και ευνοεί την διαφορετικότητα, μια ενότητα που εγγράφεται μέσα στην διαφορετικότητα⁴⁸. Σ' αυτή την προοπτική, όπως πειστικά μας επισημαίνουν τα πορίσματα των επιστημών της κίνησης και της πολυπλοκότητας, όλοι έχουμε θέση και ρόλο στον αέναο αγώνα για την εξασφάλιση των κατάλληλων συνθηκών και επιλογών στον ή στους εαυτούς μας, στην οικογένεια, στους χώρους εργασίας, στις τοπικές, εθνικές αλλά και διεθνείς κοινωνικές και πολιτικές δομές. Ωστόσο, σ' αυτήν την κατεύθυνση, οι αλήθειες

⁴⁵ Toffler A. (1994): ό.π. σ. 508

⁴⁶ Toffler A. (1994): ό.π. σ. 293

⁴⁷ Toffler A. (1994): ό.π. σ. 550

⁴⁸ Morin E. (2000): *Επτά γνώσεις κλειδιά για την παιδεία του μέλλοντος*, μτφρ. Θεοδωρής Τσαπακίδης, Εικοστού Πρώτου, Αθήνα, σ. 73

του Εγώ και του Εγώ – Εσύ – Αυτός μας είναι αρκετές ή υπάρχει και χρειάζεται να αναζητήσουμε και άλλη ή άλλες αλήθειες; Αντίστοιχα, τα υπάρχοντα διεθνώς παραδείγματα της παιδαγωγικής: ερμηνευτικό, εμπειρικό – αναλυτικό και κριτικό είναι ικανά να τεθούν στην υπηρεσία ενός τέτοιου σκοπού ή χρειάζεται να αναζητήσουμε και άλλο ή άλλα; Και τι μέλλει να γίνει σε εθνικό επίπεδο; Τι χρειάζεται να κάνουμε για να υπερβούμε την κρίση και τα πολλαπλά εθνικά αδιέξοδα;

Πριν απαντήσουμε στα νέα αυτά δύσκολα και πολύπλοκα ερωτήματα θα χρειαστούμε μια εννοιολογική αποσαφήνιση, προκειμένου να διαυγάσουμε την σύγχυση σχετικά με τους όρους Επιστήμη της Αγωγής ή Επιστήμες της Αγωγής;

Εννοιολογική αποσαφήνιση όρων επιστήμη και αγωγή

Όπως διαφάνηκε πιο πάνω στον ελληνικό χώρο, και όχι μόνο, επικρατεί ασάφεια και σύγχυση σχετικά με τους όρους Επιστήμες της Αγωγής ή Επιστήμη της Αγωγής. Η διασάφηση αυτής της σύγχυσης δεν είναι εύκολη υπόθεση, χρειάζεται προσεκτική ανάλυση και βαθιά επεξεργασία των όρων και σ' αυτή την προσπάθεια η αρχαία ελληνική διανόηση είναι πολύτιμη σύμβουλος.

Ο όρος επιστήμη προέρχεται από το αρχαίο ρήμα επίσταμαι γνωρίζω καλά κάτι, κατέχω την αλήθεια σε κάτι και ως εκ τούτου είμαι ικανός για να πράττω κάτι.

Ο Πλάτων είναι ιδιαίτερα αποκαλυπτικός στο έργο του για την έννοια της επιστήμης. Διακρίνει δύο είδη επιστήμης. Την επιστήμη ως «δόξα αληθή μετά λόγου επιστήμη είναι» (Θεαίτητος 201 & 202d). Ο λόγος εδώ νοείται ως συνδυασμός, σχέση (συμπλοκή) μεταξύ πρώτων στοιχείων ή ειδών που αποκαλούνται καθαυτά. Ως παράδειγμα αναφέρονται εδώ τα γράμματα και οι συλλαβές. Τα γράμματα έχουν μόνο φωνή και θεωρούνται πρώτα στοιχεία ή καθαυτά, ενώ οι συλλαβές έχουν λόγο καθώς συνδυάζονται μεταξύ τους και παράγουν λόγο- νόημα (Θεαίτητος 203b). Στην περίφημη αναλογία της γραμμής που ο Πλάτων αναλύει στο έργο Πολιτεία, ο παραπάνω ορισμός της επιστήμης καταλαμβάνει την δεύτερη θέση στην ιεραρχική, οντολογική και γνωσιολογική κατάταξή του. Αυτή ανήκει στην διάνοια, η οποία κινείται μεταξύ δοξασίας και νου. Στο επίπεδο αυτό η αναζήτηση της αλήθειας στηρίζεται στις υποθέσεις και σε ορατά είδη και δεν αναζητά την αρχή του όντος (Πολιτεία 510d). Ως παράδειγμα αναφέρεται η γεωμετρία και άλλες συναφείς μ' αυτή επιστήμες.

Την πρώτη θέση της ιεραρχικής του ταξινόμησης καταλαμβάνει η επιστήμη του διαλέγεσθαι (της του διαλέγεσθαι επιστήμης (510c), η οποία αντιστοιχεί στον νου. Στο ανώτατο αυτό επίπεδο όπου η γνώση είναι σαφέστερη και διαυγέστερη, η αναζήτηση της αλήθειας πορεύεται – βαδίζει αποφασιστικά προς την αρχή του όντος έξω από οποιαδήποτε υπόθεση και χωρίς τις εικόνες που χρησιμοποιεί το άλλο τμήμα (διάνοια), αλλά με καθαυτά είδη που παραμένουν πάντοτε τα ίδια το ένα προς το άλλο (Πολιτεία 510-511). Σε επόμενο χωρίο της Πολιτείας αποσαφηνίζει ότι αυτά τα καθαυτά είδη ανήκουν στο γνωστικό πεδίο της λογιστικής και προτρέπει να μελετηθούν επισταμένως, έως ότου οι μελετητές να φθάσουν στην θέαση της φύσης των αριθμών με την ίδια την νόηση, όχι για χρησιμοποιήσουν την λογιστική όπως οι έμποροι ή οι κάπηλοι στις αγορές ή στις πωλήσεις

τους, αλλά για να την εφαρμόσουν στον πόλεμο και στην διευκόλυνση της μεταστροφής της ψυχής από την γένεση προς την αλήθεια και την ουσία (Πολιτεία 525c).

Ο Πλάτων είναι τόσο βέβαιος για την παραπάνω διάκριση μεταξύ της επιστήμης ως «δόξα αληθή μετά λόγου επιστήμη είναι» από την μία και της επιστήμης ως η επιστήμη του διαλέγεσθαι (της του διαλέγεσθαι επιστήμης) από την άλλη που δεν διστάζει να το διαβεβαιώσει ρητά και στο έργο του Μένων : η περί αρετής. Στο χωρίο 98b δηλώνει κατηγορηματικά «.. το ότι όμως είναι διαφορετικό πράγμα η ορθή δόξα από την επιστήμη, δεν μου φαίνεται πως τούτο το εικάζω, αλλά, αν μπορούσα να υποστηρίξω ότι ξέρω κάποια πράγματα- λίγα, θα έλεγα-, θα συμπεριελάμβανα και αυτό μεταξύ εκείνων που γνωρίζω».

Ο όρος αγωγή προέρχεται από το αρχαίο ρήμα άγω που σημαίνει βαδίζω- πορεύομαι – οδηγώ – δείχνω την οδό, δηλαδή γνωρίζω την κατεύθυνση και την δείχνω στους άλλους. Η αγωγή ως φαινόμενο προϋποθέτει σύμφωνα με την έννοια του άγω, από την οποία προέρχεται, μια «βαθιά» γνώση της κατεύθυνσης και του προσανατολισμού στην οποία κινούνται τα «πράγματα». Ως εκ τούτου νομιμοποιείται να ασκεί την κατάλληλη παιδαγωγική επίδραση σε κάθε άνθρωπο (παιδί – έφηβο -ενήλικα), με δεδομένο ότι το αντικείμενο της παιδαγωγικής επιστήμης αγκαλιάζει ολόκληρο τον άνθρωπο από την σύλληψη μέχρι και τον θάνατό του⁴⁹. Άλλωστε το έργο της μεταστροφή της ψυχής προς την αλήθεια και την ουσία αναλαμβάνει η παιδεία στην Πλατωνική Πολιτεία. Η παιδεία ορίζεται εδώ ως τέχνη της περιστροφής του οργάνου που υπάρχει μέσα στην ψυχή του καθενός και έργο της είναι η επινόηση του τρόπου που το όργανο αυτό θα στραφεί ευκολότατα και ωφελιμότατα όχι για να δημιουργήσει σ' αυτό το όργανο την όραση, αφού την κατέχει, αλλά για να επινοήσει το πώς θα στραφεί, επειδή δεν έχει την σωστή κατεύθυνση και δεν βλέπει όπου πρέπει. (Πλάτων: Πολιτεία 518d).

Από τα παραπάνω συνάγεται ότι η παιδαγωγική ως επιστήμη δεν μπορεί να εντάσσεται στην κατηγορία της επιστήμης ως «δόξα αληθή μετά λόγου επιστήμη είναι», αλλά να ανήκει στην έννοια της επιστήμης του διαλέγεσθαι, επειδή το αντικείμενο της αγκαλιάζει ολόκληρο τον άνθρωπο από την σύλληψη μέχρι και τον θάνατό του. Επομένως , ο όρος που της αρμόζει είναι Επιστήμη της Αγωγής και όχι Επιστήμες της Αγωγής.

Η αλήθεια ως αποκάλυψη: Από τις αλήθειες του Εγώ και του Εγώ– Εσύ- Αυτός στην αλήθεια του Εμείς

Μέχρι τώρα αναλύσαμε τις έννοιες της αλήθειας ως συμφωνίας της κρίσης (γνώσης) με το αντικείμενο της και ως συνεννόησης και εξετάσαμε τις συνέπειες τους σε πλανητικό και εθνικό επίπεδο. Ακόμη, στο πλαίσιο αυτό, παρακολουθήσαμε την εμφάνιση και την πορεία των παραδειγμάτων της Επιστήμης της Αγωγής: το ερμηνευτικό, το εμπειρικό – αναλυτικό και το κριτικό. Οδηγηθήκαμε, έτσι, στις σημαντικές προκλήσεις που ανοίγονται μπροστά μας τόσο σε πλανητικό όσο και σε εθνικό επίπεδο, διατυπώνοντας και νέα κρίσιμα ερωτήματα.

⁴⁹ Σχετικά με τα παραπάνω δες : Δαναασής – Αφεντάκης Κ. Α. (1992): Εισαγωγή στην Παιδαγωγική: Θεματική της Παιδαγωγικής Επιστήμης, τ. α', Αυτοέκδοση, Αθήνα, σ. 19.

Για να απαντήσουμε στο ερώτημα εάν υπάρχει και άλλη ή άλλες αλήθειες κρίνεται σκόπιμο να επιστρέψουμε στο παράδειγμα της γραμματικής και του συντακτικού στην πρόταση: **Η Θεσσαλονίκη είναι όμορφη**. Είδαμε ότι στην αλήθεια ως συμφωνία της κρίσης (γνώσης) με το αντικείμενο της τόσο η γραμματική όσο και το συντακτικό κατέχουν την δική τους αντικειμενική αλήθεια. Ωστόσο, το όλο ζήτημα μπορεί να θεαθεί και μ' έναν άλλο ριζικότερο τρόπο. (σχημ. 3)

Να αντιληφθούμε πως το Η λειτουργεί ταυτόχρονα και ως άρθρο και ως προσδιορισμός. Η λέξη Θεσσαλονίκη λειτουργεί ταυτόχρονα και ως ουσιαστικό και ως υποκείμενο. Η λέξη είναι, λειτουργεί ταυτόχρονα ως ρήμα και ως συνδετικό ρήμα και η λέξη όμορφη λειτουργεί ταυτόχρονα ως επίθετο και ως κατηγορούμενο. Να κατανοήσουμε και να αποδεχθούμε, δηλαδή, την αδιαίρετη φύση, την επαλληλία και την συμπληρωματικότητα τους στην λειτουργία του λόγου. Η αναστοχαστική μετακίνησή μας από μια

ακίνητοποιημένη θέση σε μια θέση κίνησης και λειτουργίας, μας οδηγεί σε μια νέα βαθύτερη κατανόηση και αποδοχή της πολυπλοκότητας. Λειτουργώντας, επίσης, με αναλογική σκέψη δεν θα δυσκολευτούμε να αντιληφθούμε ότι εδώ βρίσκει λύση και το αδιέξοδο της κβαντικής φυσικής, η οποία με την σειρά της έχει αναδείξει την ανάγκη να αντιληφθούμε την κίνηση του φωτός με δύο μορφές συγχρόνως και ως σωματίδιο και ως κύμα, καθώς και άλλα τωρινά αδιέξοδα στο πλαίσιο όλων των επιστημών. Εάν δε στην λειτουργία του λόγου εφαρμόσουμε την ολο-γραφική/σκοπική/νομική αρχή⁵⁰ που εισήγαγε ο θεωρητικός της πολυπλοκότητας Edgar Morin, θα κατανοήσουμε βαθύτερα την συμπληρωματικότητα των μερών της γραμματικής και του συντακτικού με βάση το σκοπό της χρήσης του λόγου. Έτσι, όταν σκοπός μας είναι η περιγραφή κυριαρχούν τα επίθετα, οι επιθετικοί προσδιορισμοί και η παρατακτική σύνδεση και όλα τα άλλα μέρη του λόγου υποτάσσονται και εναρμονίζονται λειτουργικά προκειμένου να επιτευχθεί ο σκοπός μας. Αντίστοιχα, συμβαίνει το ίδιο με κυριαρχία των ρημάτων, επιρρημάτων και χρονικών προσδιορισμών, όταν σκοπός μας είναι η αφήγηση. Ακόμη μπορούμε να κατανοήσουμε την λειτουργία του λόγου των θετικών επιστημών (φυσική/μαθηματικά), όπου

⁵⁰ Η ολο(γραφική/σκοπική/νομική) αρχή, η οποία καταδεικνύει τη φυσική πραγματικότητα ενός εντυπωσιακού τρόπου οργάνωσης, κατά τον οποίο το όλον υπάρχει στο μέρος που υπάρχει μέσα στο όλον, και κατά τον οποίο το μέρος είναι ικανό να αναπαράγει, μέσες άκρες το όλον. Πρόκειται για την έγγραφη (έγγραμμα) του όλου (ολόγραμμα) σε καθένα από τα μέρη του που, παρ' όλα αυτά, διατηρούν τη μοναδικότητά τους. Η ολογραφική οργάνωση χαρακτηρίζεται από ένα πλούσιο συνδυασμό δυνατοτήτων: α) Τα μέρη μπορούν να είναι μοναδικά ή πρωτότυπα, διαθέτοντας συγχρόνως γενικούς και γενεσιουργούς χαρακτήρες της οργάνωσης του όλου, β) τα μέρη απολαμβάνουν σχετική αυτονομία, γ) μπορούν να εγκαθιδρύουν επικοινωνία μεταξύ τους και να πραγματοποιούν οργανωτικές ανταλλαγές και δ) μπορούν πιθανά να είναι ικανά να αναπαράγουν το όλον. Επίσης τρεις τρόποι απορρέουν από την ίδια αρχή και αφορούν: 1. Ολογραφικός τρόπος: το όλον είναι κατά κάποιον τρόπο εγγεγραμμένο στο μέρος που ανήκει στο όλον. 2. Ολοσκοπικός τρόπος: πραγματοποιεί τη σφαιρική αναπαράσταση ενός φαινομένου ή μιας κατάστασης 3. Ολονομικός τρόπος: το όλον κυβερνά τις μερικές/τοπικές δραστηριότητες που το κυβερνούν.

προβλέπονται αυστηρές διαδικασίες, καθώς κυριαρχεί το ρήμα με όλες τις εκφάνσεις των εγκλίσεων του (προστακτική/υποτακτική/οριστική).

Πρόκειται, λοιπόν, για μια άλλη έννοια της αλήθειας που συνιστά αποκάλυψη και αναφέρετε στο Εμείς, στην από κοινού συλλειτουργία και συμπληρωματικότητα στην βάση επίτευξης ενός σκοπού. Αποδοχή, δηλαδή, της αλήθειας ως δείξιμο των όντων (γραμματική/συντακτικό) καθ' αυτά. Αλήθεια που επιτρέπει να ιδωθούν τα όντα βγάζοντας τα από την κρυπτότητά τους αποκαλύπτοντας τα, που επεξεργάστηκε, ήδη από το 1927, ο Martin Heidegger στο έργο του *Είναι και Χρόνος*. Η αλήθεια επισημαίνει ο Heidegger δεν έχει διόλου την δομή μιας συμφωνίας ανάμεσα στην γνώση και το αντικείμενο με το νόημα της εξομίωσης ενός υποκειμένου με ένα άλλο αντικείμενο, αλλά η αλήθεια της απόφασης πρέπει να εννοηθεί ως αποκαλυπτικότητα⁵¹. Για να στοιχειοθετήσει την θέση του αυτή επικαλείται και ερμηνεύει ένα χωρίο του Ηράκλειτου σχετικά με τον λόγο, στο οποίο διαφαίνεται το φαινόμενο της αλήθειας με το νόημα της ακρυπτότητας και του αποκαλύπτεσθαι:

« Στον λόγο και σ' αυτόν που τον μιλά και τον κατανοεί, αντιπαραβάλλονται οι ασύνετοι. Ο λόγος είναι «φράζων όκως έχει»: λέει κατά ποιόν τρόπο είναι τα όντα. Αντίθετα στους ασύνετους λανθάνει, παραμένουν κρυμμένα όσα κάνουν, επιλανθάνονται, λησμονούν, δηλαδή γι' αυτούς τα όντα καταποντίζονται ξανά μες στην κρυπτότητά. Στον λόγο, ιδιάζει λοιπόν η ακρυπτότητα, η αλήθεια»⁵².

Αλλά τι γίνεται με τις αρχές της παραδοσιακής λογικής και την έννοια της αντικειμενικής αλήθειας; Ο Heidegger είναι ιδιαίτερα σαφής σ' αυτό το ερώτημα. Θεμέλιο της παραδοσιακής λογικής είναι μια οντολογία των παρευρισκόμενων⁵³ όντων, δηλαδή αφορά στις σχέσεις του ανθρώπου με τα αντικείμενα του περιβάλλοντος του και όχι στην σχέση μεταξύ υποκειμένων και για το λόγο αυτό όσες βελτιώσεις ή επεκτάσεις και αν της γίνουν δεν θα γίνει πιο εύκαμπτη⁵⁴. Μας υπενθυμίζει επίσης ότι οι Έλληνες είχαν αντιληφθεί ότι ο λόγος δύναται να αποκαλύπτει ή να αποκρύβει και ακόμη πως ο Αριστοτέλης δεν υπερασπίστηκε την θέση ότι ο αρχέγονος «τόπος» της αλήθειας είναι η κρίση. Αντίθετα η πιο αρχέγονη αλήθεια είναι ο «τόπος» της απόφασης και η οντολογική συνθήκη της δυνατότητας να είναι οι αποφάνσεις αληθινές ή λαθεμένες, δηλαδή αποκαλυπτικές ή επικαλυπτικές⁵⁵.

Από τις παραπάνω θέσεις γίνεται αντιληπτό ότι απαιτείται διάκριση μεταξύ της αλήθειας ως αποκάλυψης, που αφορά σε μια λογική που εμπεριέχει την αντίφαση και ισχύει για τον άνθρωπο (υποκείμενο) στην σχέση του με τον εαυτό του και άλλους ανθρώπους (υποκείμενα) και της αλήθειας ως συμφωνίας της κρίσης (γνώσης) με το αντικείμενό της, που εμπεριέχει όλες τις αρχές της κλασικής λογικής και ισχύει στις σχέσεις

⁵¹ Heidegger M. (1978): ό.π. σ. 342

⁵² Heidegger M. (1978):ό.π. σ. 343.

⁵³ Στον Heidegger η έννοια της παρεύρεσης και κατά συνέπεια των παραβρισκόμενων όντων σχετίζεται με κάθε τι ανάρμοστο με το ανθρώπινο Ον.

⁵⁴ Heidegger M. (1978):ό.π. σ. 217.

⁵⁵ Heidegger M. (1978):ό.π. σ. 351.

του ανθρώπου με τα αντικείμενα του περιβάλλοντος του. Η κατανόηση αυτής της διάκρισης έχει ουσιαστικές και εκτεταμένες συνέπειες για την ανθρώπινη συνειδητότητα την επικοινωνία και τις ανθρώπινες σχέσεις στις σημερινές πλανητικές συνθήκες. Ένα πρώτο απλό, αλλά ουσιαστικό παράδειγμα σχετίζεται με την δυνατότητα, μέσω της αποδοχής της αντίφασης, να κατανοηθεί η αυτονόητη και αυταπόδεικτη αλήθεια ότι ο κάθε άνθρωπος έχει ταυτόχρονα τρεις τουλάχιστον ταυτότητες μία τοπική, μία εθνική και μία γήινη ή οικουμενική ή πλανητική. Ο καθένας ζει σε μια τοπική κοινότητα, ανήκει ταυτόχρονα σε μια εθνική οντότητα, και ίσως σε μια υπερεθνική και τελικά είμαστε όλοι κάτοικοι του πλανήτη, συνδυάζοντας ταυτόχρονα τρεις, τέσσερις ή και περισσότερες ταυτότητες συγκλίνοντας σε μια κοινή γήινη ταυτότητα που αποτελεί και τον αθέατο, μέχρι στιγμής, δεσμό που συνέχει και ενώνει όλα τα ανθρώπινα υποκείμενα. Η διάκριση αυτή μας βοηθά, επίσης, να κατανοήσουμε και πλείστες άλλες αντιφάσεις που έχουν δημιουργήσει μέχρι τώρα πλήθος επικίνδυνων στρεβλώσεων με κορυφαία την σύλληψη των ανθρώπινων υποκειμένων ως αντικειμένων, στο πλαίσιο της αντικειμενικής αλήθειας. Στην ουσία πρόκειται για μια πνευματική απελευθέρωση του ανθρώπινου υποκειμένου από το καθεστώς της αντικειμενικής αλήθειας του Εγώ που παγώνει τα πάντα σε αντικείμενα. Ωστόσο, η σύλληψη και η διαχείρισή αυτής της διάκρισης δεν είναι εύκολη υπόθεση και απαιτεί ριζικό αναστοχασμό από κάθε ανθρώπινο υποκείμενο.

Έτσι ανοίγεται μπροστά μας η ηρακλειτική φιλοσοφία και η αλήθεια που αυτή εμπεριέχει. Σε αντίθεση με το δελφικό ρητό «γνώθι σ'αυτόν» που σημαίνει αναγνώρισε τα όρια της ανθρώπινης, θνητής φύσης σου, μη ζητάς να φτάσεις στο επίπεδο του θεού, ο Ηράκλειτος τοποθετείται με το «εδισησάμην εμεωυτόν». Με τη θέση αυτή ο Ηράκλειτος προτάσσει την εσωτερική αναζήτηση που μέτρο και όριο έχει τον ίδιο τον άνθρωπο. Το ρήμα δίζημα σημαίνει ειδικότερα ψάχνω την κρυφή σημασία ενός διφορούμενου χρησμού⁵⁶. Η λύση, λοιπόν, των αντιφάσεων είναι υπόθεση του ανθρώπινου κριτικού νου που δύναται να τις αποσαφηνίσει και να συλλάβει την λειτουργία (γίνεσθαι) του κόσμου ως δυναμικής ολότητας στην οποία εντάσσεται και ο ίδιος ως ανθρώπινο ον. Η προσπάθεια αυτή αποκρυσταλλώνεται στην έννοια της φρόνησης. Ο Πλάτων στον Κρατύλο μέσα από το λόγο του Σωκράτη αναλύει την έννοια της φρόνησης: «...αυτή είναι «φοράς» (της κίνησης) και «ρου νόησις» (της μεταβολής αντίληψη). Θα μπορούσαμε όμως να την εκλάβουμε και ως «όνησιν φοράς» (ωφέλεια της κίνησης), αλλά οπωσδήποτε σχετίζεται με την μετακίνηση» (Πλάτων: Κρατύλος 411d). Επίσης, το «συνιέναι» δηλώνει συμπίεση της ψυχής με την πραγματικότητα και η «σοφία» δηλώνει την επαφή με την κίνηση ((Πλάτων: Κρατύλος 412b). Ο Ηράκλειτος μέσα από τα αποσπάσματα «εδισησάμην εμεωυτόν», «τα πάντα ρει» « το αντίξουν συμφέρον και εκ των διαφερόντων καλλίστη αρμονία» και «όλα είναι ένα» μας προτρέπει σ' ένα ριζικό αναστοχασμό για να συλλάβουμε την ενότητα του κόσμου, την διαρκή κίνηση των πραγμάτων μέσα σ' αυτόν, να υπερβούμε τις αντιφάσεις καθώς από τα αντίθετα προκύπτει η καλύτερη αρμονία και να επωφεληθούμε απ' αυτή την προσπάθεια αποκτώντας φρόνηση και σοφία. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο πως ο Nietzsche θα αποφανθεί για τον Ηράκλειτο

«... ο κόσμος έχει αιώνια την ανάγκη της αλήθειας κι επομένως έχει αιώνια την ανάγκη του Ηράκλειτου ... η θεωρία του, του

⁵⁶ Κυριαζόπουλος Δ.Φ. Α. (1995): Προσωκρατικοί : Ηράκλειτος, Κάκτος, Αθήνα, σ.211.

νόμου μέσα στο γίνεσθαι και του παιχνιδιού μέσα στην αναγκαιότητα, πρέπει να το βλέπουν ανθρώπινα μάτια από τώρα ως την αιωνιότητα. Ο Ηράκλειτος ήταν εκείνος που σήκωσε την αυλαία αυτού του μεγαλειώδους θεάματος⁵⁷».

Σε δύο άλλα χωρία ο Ηράκλειτος μας αποκαλύπτει και ένα άλλο σημαντικό μυστικό σε σχέση με το πώς χρειάζεται να προσεγγίζουμε τα φυσικά συστήματα, ώστε να αποκωδικοποιήσουμε την λειτουργία και να αποκαλύψουμε τα μυστικά τους. Πρόκειται για τα αποσπάσματα 123 «*φύσις δε καθ' Ηράκλειτον κρύπτεσθαι φιλεί*» και το απόσπασμα 54 «*αρμονία αφανής φανερός κρείτων*», Δηλαδή στην φύση αρέσκεται να κρύβεται και ότι η αρμονία που δεν φαίνεται είναι ισχυρότερη από την φανερή. Όταν εστιάζουμε στην κίνηση των φυσικών συστημάτων χρειάζεται να αλλάξουμε τον τρόπο ή τις μεθόδους με τον οποίο τα μελετάμε. Η μέθοδος της τομής Poincaré αποδείχθηκε, μέχρι σήμερα, η πλέον κατάλληλη για να αποκαλύψει τα μυστικά των φυσικών και τεχνικών συστημάτων και επέτρεψε την διατύπωση της θεωρίας του χάους. Με την μέθοδο αυτή εντοπίζονται οι ελκυστές των συστημάτων και οι οργανωτικές τους αρχές που εξασφαλίζουν μια αθέατη αλλά ισχυρή αρμονία στο εσωτερικό τους, παρότι τα συστήματα φαινομενικά θεωρούμε ότι βρίσκονται σε αταξία⁵⁸.

Ακολουθώντας την ίδια μεθοδολογία ο Alvin Tofler, αλλά αυτή την φορά σε ανθρώπινα συστήματα σε ατομικό, κοινωνικό και ιστορικό επίπεδο διατύπωσε την θεωρία της Κοινωνικής Κυματικής Αλλαγής. Λειτουργώντας, δηλαδή, ως σύγχρονος Ηράκλειτος αποκάλυψε την κρυφή αρμονία που διέπει το κοινωνικό γίνεσθαι του ανθρώπου διαχρονικά, στην βάση ελκυστών και οργανωτικών αρχών⁵⁹. Η έννοια της οργανωτικής αρχής νοείται εδώ ως το ελάχιστο αθέατο στοιχείο που διαπερνά τα «πράγματα» και που μπορεί να περιγράψει τον μέγιστο αριθμό παρατηρήσιμων στοιχείων, γεγονός που απηχεί το πνεύμα όλης της ελληνοδυτικής επιστήμης μέχρι τις μέρες μας και που πρώτοι οι Μιλήσιοι στοχαστές στράφηκαν στην αναζήτηση τους⁶⁰. Ο Alvin Tofler συλλαμβάνει το ανθρώπινο Ον στο πρότυπο του Heidegger⁶¹, ως μια αρχέγονη δηλαδή, σύνολη δομή

⁵⁷ Nietzsche, F., (2002): «Η φιλοσοφία στην τραγική εποχή των Ελλήνων» στο *Κείμενα για την Ελλάδα*, (μετφρ. επιμ. Σαρίκας Ζήσης), Σκόπελος: Νησίδες, σ. 108 (Τίτλος πρωτοτύπου *Die Philosophie im tragischen Zeitalter der Griechen 1870-1873*)

⁵⁸ Για περισσότερα σχετικά με την μέθοδο της τομής Poincaré δες Ζούκης Ν (2007): *Ανθρώπινα Συστήματα και Θεωρία του Χάους: Διασυνδέσεις και Αναδύσεις*, Ατραπός, Αθήνα, σ.σ. 30-34.

⁵⁹ Για την σύνδεση της θεωρίας Κοινωνικής Κυματικής Αλλαγής και θεωρίας του Χαούς δες Ζούκης Ν. (2007): ό.π. σ.σ. 77-120.

⁶⁰ Για την έννοια της αρχής στην αρχαία ελληνική φιλοσοφία δες : Καστοριάδης Κ. (2007): *Η ελληνική ιδιαιτερότητα: Από τον Όμηρο στον Ηράκλειτο*, τ. Α', Κριτική, Αθήνα, σ.σ. 307-338.

⁶¹ Ο Heidegger συνέδεσε την φαινομενολογία με την οντολογία και ανέδειξε την αναγκαιότητα ανάπτυξης μιας θεμελιώδους Οντολογίας που θα επικεντρώνεται στο ανθρώπινο ον (Dasein) μέσω ενός ριζικού αναστοχασμού, ο οποίος θα το εκλαμβάνει ως μια αρχέγονα και αδιάκοπα σύνολη δομή και όχι ως μια συρραφή κομματιών που το συνθέτουν, ώστε να παραμένει ανοικτό το κεφαλιώδες ερώτημα για το νόημα του Είναι του όντος γενικά. Η φαινομενολογία μετατρέπεται έτσι σε μια ερμηνευτική που στόχο έχει διαρκώς τη διασάφηση του Είναι του όντος μέσα στο χρόνο. Η οντολογία και η φαινομενολογία, για τον Heidegger, δεν είναι δύο διαφορετικοί φιλοσοφικοί κλάδοι ανάμεσα σε άλλους, αλλά χαρακτηρίζουν την ίδια τη φιλοσοφία αναφερόμενοι στο αντικείμενό της και στον τρόπο που το διαπραγματεύεται. «*Η φιλοσοφία είναι καθολική φαινομενολογική Οντολογία κι έχει την αφετηρία της στην ερμηνευτική του Εδώνα-είναι (Dasein), η οποία ως Αναλυτική της ύπαρξης έχει δέσει εκεί την άκρη του οδηγητικού νήματος όλης της φιλοσοφικής αναζήτησης, μια και η ύπαρξη αποτελεί το σημείο, απ' όπου η αναζήτηση πηγάζει, και το σημείο όπου ξαναγυρνά*» (Heidegger, Μ., (1978): ό. π. σ. 79)

σώματος, πνεύματος και ψυχής και όχι ως μια συρραφή κομματιών που το συνθέτουν. Η σύλληψη αυτή αποτελεί και την ευαίσθητη εξάρτηση από τις αρχικές συνθήκες προκειμένου να ερμηνεύσει, με τον τρόπο αυτό, την ανθρωπίνη ιστορία.

Σύμφωνα με την ερμηνεία του Alvin Tofler ο άνθρωπος στην αέναη πορεία της εξέλιξής του, αποκτώντας ισχυρά μέσα μέσω της συνεχούς έρευνας διαμορφώνει σε κάθε ιστορική εποχή ελκυστές και χωρίς να το καταλαβαίνει, παγιδευμένος στον ιστό σημασιών που έχει υφάνει και κληρονομεί από την πολιτισμική κουλτούρα που μεταδίδεται αρχικά από την οικογένεια, κατόπιν από το σχολείο και στη συνέχεια από το πανεπιστήμιο, επηρεάζεται έμμεσα απ' αυτούς, οργανώνοντας αντίστοιχα όλες τις κοινωνικές δομές και τους τρόπους ζωής του. Πρόκειται καθαρά για μια διαδικασία αυτό-ρύθμισης και αυτό-θεσμισμού όπως τη βρίσκουμε θεωρητικά επεξεργασμένη στον Κορνήλιο Καστοριάδη⁶². Η σύλληψη και η ερμηνεία του Toffler αποτελεί μια πάρα πολύ υψηλή θέαση της ανθρωπίνης ιστορίας στον πλανήτη που ξεπερνά τα στενά όρια των εθνικών ιστοριών και θα λέγαμε ότι αποτελεί προϋπόθεση οποιασδήποτε ιστοριογραφίας, καθώς συναντάται με την έννοια της ιστορικότητας⁶³ που έχει επεξεργαστεί ο Martin Heidegger.

Έχοντας πλέον στην διάθεσή μας επεξεργασμένες τις τρεις διαστάσεις της αλήθειας, τις έννοιες και τα μεθοδολογικά εργαλεία της θεωρίας του χάους, την θεωρία της πολυπλοκότητας Edgar Morin και της αρχής της, το συνδυασμό της φαινομενολογίας του Heidegger με την ερμηνευτική θεωρία της Κοινωνικής Κυματικής Αλλαγής του Alvin Tofler και όλα αυτά με υπόβαθρο την ηρακλειτική φιλοσοφία μπορούμε να εισάγουμε την σφαιρική – ερμηνευτική – κριτική⁶⁴ - εφαρμοσμένη παιδαγωγική που τα κύρια χαρακτηριστικά της αναφέρονται πιο κάτω και συμπυκνώνονται στον πίνακα 1

Σφαιρική, διότι λαμβάνοντας υπόψη την σημασία της ευαίσθητης εξάρτησης της κίνησης από τις αρχικές συνθήκες συλλαμβάνει το ανθρώπινο ον στο πρότυπο του Heidegger, ως μια αρχέγονη δηλαδή, σύνολη δομή σώματος, πνεύματος και ψυχής και όχι ως μια συρραφή κομματιών που το συνθέτουν. Για το λόγο αυτό αποδεσμεύεται από την ερμηνευτική παράδοση της Σχολής του Dilthey που, όπως είδαμε, νομιμοποίησε το δυϊσμό μεταξύ θετικών και ανθρωπιστικών/ κοινωνικών επιστημών. Ο Heidegger άσκησε κριτική στην αρχική εκκίνηση των ερευνών του Dilthey, υποστηρίζοντας ότι το ριζικό του ελάττωμα είναι ότι δεν τον προβλημάτισε οντολογικά το ερώτημα για το είδος του Είναι του όντος. Αφού αυτός στην «Φιλοσοφία της ζωής» ανατρέχει στο σύνολο της ζωής ή στις μορφές τις και το ερώτημα το οποίο θέτει και επεξεργάζεται αφορά την ζωή και όχι το είδος του Είναι του όντος άνθρωπος. Για να καταλήξει: *«Σίγουρα φανερώνεται εδώ καθαρώτατα η*

⁶² « Η θέση μου συνοψίζεται στο εξής: κάθε κοινωνία αυτοδημιουργείται, αυτοθεσμίζεται χωρίς να το ξέρει...», στο: «Η ιστορία σαν δημιουργία. Αδυναμία των αιτιακών εξηγήσεων», στο *Η αρχαία ελληνική δημοκρατία και η σημασία της για μας σήμερα*, Αθήνα, ύψιλον . Για διεξοδικότερη μελέτη του έργου του δεξ: Καστοριάδης, Κ.,(1981): *Η φαντασιακή θέσμιση της κοινωνίας*, Αθήνα, Ράππα.

⁶³ Σύμφωνα με τον Heidegger Ο προσδιορισμός «ιστορικότητα» προηγείται αυτού που ονομάζουν «ιστορία». Η ιστορικότητα αφορά την οντολογική σύσταση του «γίνεσθαι» του ανθρώπινου όντος (Εδώνα-είναι, Dasein) σαν τέτοιου, μόνο ένεκα αυτού είναι δυνατή η «κοσμοιστορία».

⁶⁴ Ο όρος κριτική συμπληρώνει τον αρχικό τίτλο, διότι στο πλαίσιο της ενασχόλησής μας με αφορμή την εισήγησή μας στο συνέδριο του Α.Π.Θ. οικειοποιηθήκαμε σε μεγαλύτερο βάθος την κριτική θεωρία και το κριτικό παράδειγμα στην εκπαίδευση.

ανεπάρκεια της προβληματικής του και της εννοιολόγησης με την οποία έμελλε να την εκφράσει⁶⁵»

Σφαιρική, επίσης, διότι κατανοεί και διαχειρίζεται αποτελεσματικά, τοποθετώντας στα κατάλληλα πλαίσια, και τις τρεις αλήθειες: την αλήθεια ως συμφωνίας της κρίσης (γνώσης) με το αντικείμενό της (Εγώ) – την αλήθεια ως συνεννόηση (Εγώ – Εσύ – Αυτός) και την αλήθεια ως αποκάλυψη (Εμείς).

Σφαιρική, ακόμη, γιατί εντάσσει όλα τα ρεύματα της Επιστήμης της Αγωγής και δίνει νέα προοπτική. Θέτει σε νέα βάση το ερμηνευτικό παράδειγμα και απογειώνει την ποιοτική έρευνα προσδίδοντάς της εγκυρότητα, αξιοπιστία και δυνατότητα γενίκευσης των αποτελεσμάτων της. Αποδέχεται την θέση του εμπειρικού παραδείγματος ότι δεν υπάρχουν διαφορές μεταξύ κοινωνικών και θετικών επιστημών, αφού αυτές δρουν συμπληρωματικά στην αναζήτηση της αλήθειας. Στην θέση όμως της εξήγησης τοποθετεί την κατανόηση και την ερμηνεία και αποδέχεται την πρόβλεψη, όχι όμως σ' ένα σχήμα αιτίου- αιτιατού αλλά ως δυνατότητα κατανόησης της κατεύθυνσης του γίνεσθαι στην βάση των ελκυστών και των οργανωτικών αρχών που το διέπουν. Για το λόγο αυτό αποδέχεται και τις ποσοτικές εμπειρικές έρευνες (επισκοπήσεις – κοινωνικές στατιστικές) στο βαθμό και μέτρο που αυτές, αποτυπώνουν σε δεδομένες χρονικές στιγμές πτυχές και τάσεις της εξέλιξης των συστημάτων. Αποδέχεται τις κεντρικές έννοιες του κριτικού παραδείγματος χειραφέτηση και κοινωνική αλλαγή προσδίδοντας τες και νέα προοπτική. Παράλληλα προσδίδει εγκυρότητα και αξιοπιστία στην έρευνα-δράση και δυνατότητα γενίκευσης των αποτελεσμάτων της στην βάση των καλών πρακτικών για αλλαγή.

Σφαιρική, επιπλέον, διότι σε κάθε προς επίλυση πρόβλημα είναι απαραίτητο αυτό να εξετάζεται από πολλές πλευρές και να εντάσσεται σ' ένα πλαίσιο για να αποκτά νόημα. Σφαιρική, επίσης, επειδή στην προσέγγισή της εξετάζονται όλοι οι παράγοντες που αλληλεπιδρούν και επηρεάζουν τις σχέσεις του μέρους με το όλο, ακόμη και εάν το όλο εκλαμβάνεται στην ακραία του εκδοχή πλανητικά. Με τον τρόπο αυτό, αποδέχεται και προωθεί μια λογική, η οποία προβάλλει το σύνθημα : « Σκέφτομαι πλανητικά – δρω τοπικά».

Ερμηνευτική, διότι, εδράζεται σε μια ιστορική – διαχρονική ερμηνεία της ανθρώπινης πορείας στον πλανήτη, με σημείο εκκίνησης του ανθρώπου ως Ένα ον με δύο διαστάσεις ενότητας α) ως ενότητα πνεύματος, σώματος και ψυχής και β) ως ενότητα αποφλοιωμένη από φύλο, χρώμα, εθνικότητα και θρησκεία. Ερμηνευτική, επίσης, διότι κατανοεί τις αρχές του γίνεσθαι πλανητικά, την πολυπλοκότητά τους και εναρμονίζει τις πρακτικές της μ' αυτές. Ερμηνευτική, ακόμη, διότι ερμηνεύει τις συγκρούσεις σ' όλα τα επίπεδα του ενιαίου πλανητικού συστήματος, με τέτοιο τρόπο που βοηθάει, διευκολύνει και επιτρέπει ανθρώπους, κοινωνικές ομάδες και εθνικές οντότητες να συνυπάρχουν, να συναντιούνται και να συλλειτουργούν διατηρώντας την πρωτοτυπία, την μοναδικότητα και την αυτονομία τους σ' ένα περιβάλλον αέναης κίνησης και αλλαγής.

⁶⁵ Heidegger M. (1978): ό.π. σ. 91. Για μια διεξοδικότερη μελέτη της κριτικής του Heidegger στην προσέγγιση του Dilthey δες στο ίδιο σ.σ. 650-658

Κριτική, διότι, στοχεύει στην χειραφέτηση του κάθε υποκειμένου (παιδιού – εφήβου – ενήλικα) από κάθε καθεστώς αλήθειας που έχει εγκαθιδρυθεί μέσα του. Όστε: να κατανοεί βαθύτερα την ανθρώπινη φύση του και να συναντηθεί με τον αθέατο, αλλά συνεχώς παρόντα δεσμό που συνέχει όλα τα ανθρώπινα υποκείμενα στην βάση της γήινης ταυτότητάς τους. Να συλλάβει μια ενότητα που διασφαλίζει και ευνοεί την διαφορετικότητα, μια διαφορετικότητα που εγγράφεται μέσα στην ενότητα αμβλύνοντας την ανοχή στην διαφορά. Να αποτελέσει πολύτιμο αρωγό του κάθε ανθρώπου στο να αξιοποιεί το γνωστικό του κεφάλαιο στην κοινωνία και οικονομία της γνώσης, να εργάζεται δημιουργικά και να αισθάνεται ολοκληρωμένος. Κριτική, επίσης, διότι προσβλέπει σ' έναν ριζικό κοινωνικό, πολιτικό και εκπαιδευτικό μετασχηματισμό που: α) Εμπνέει και απελευθερώνει δημιουργικές κοινωνικές δυνάμεις για να ανασχεδιάσουν και να ενδυναμώσουν την δημοκρατία στον 21^ο αιώνα σε κάθε σημείο του πλανήτη. β) Αντιστέκεται σε κάθε μορφή καταπίεσης που θέτει στο περιθώριο άτομα και κοινωνικές ομάδες και σε κάθε μορφή πολεμικής σύγκρουσης. γ) Τίθεται στην υπηρεσία μιας εκπαίδευσης και ευρύτερα παιδείας που διαχέεται σε όλα τα εκπαιδευτικά συστήματα, μέσω της διατύπωσης στόχων και επιλογής περιεχομένου των αναλυτικών προγραμμάτων και των διδακτικών πρακτικών, και η οποία οφείλει να λάβει το χαρακτήρα μιας διαφωτιστικής αποστολής, εμπνέοντας τους εκπαιδευτικούς να λειτουργούν ως διανοούμενοι διαφωτιστές. Να επιτρέψει τελικά, έτσι, την ανάδυση ενός κόσμου ειρήνης, αφθονίας και κοινωνικής δικαιοσύνης που επενδύει παράλληλα στην βιωσιμότητα του πλανήτη.

Εφαρμοσμένη, διότι επιδιώκει συστηματικά να εφαρμόσει στην πράξη τα «θέλω» της έτσι όπως αυτά εκφράστηκαν και στον ελληνικό χώρο⁶⁶. Διαθέτει⁶⁷ τα κατάλληλα «εργαλεία» που επιτρέπουν σε κάθε άνθρωπο (παιδί – έφηβο – ενήλικα) να οικοδομήσει ένα πλέγμα ικανοτήτων ζωής που συνδέονται και εμπλουτίζουν το ευρωπαϊκό πλαίσιο αναφοράς⁶⁸ σχετικά με τις βασικές ικανότητες για την δια βίου μάθηση. Πρόκειται για οκτώ ικανότητες «κλειδιά» τις οποίες χρειάζονται όλοι για την προσωπική τους ολοκλήρωση και ανάπτυξη, την ενεργό ιδιότητα του πολίτη, την κοινωνική ένταξη και την απασχόληση, οι οποίες είναι: α) Η λειτουργική επικοινωνία στην μητρική γλώσσα, β) η λειτουργική επικοινωνία στις ξένες γλώσσες, γ) μαθηματική ικανότητα και βασικές ικανότητες στην επιστήμη και την τεχνολογία, δ) ψηφιακή ικανότητα, ε) Μεταγνωστικές ικανότητες, στ) κοινωνικές ικανότητες και ικανότητες που σχετίζονται με την ιδιότητα του πολίτη, ζ) αίσθημα πρωτοβουλίας και επιχειρηματικότητα, και η) Πολιτιστική γνώση και έκφραση. Ως

⁶⁶ Ο Έλληνας παιδαγωγός Αθανάσιος Παπάς, Πρόεδρος του Ελληνικού Ινστιτούτου Εφαρμοσμένης Παιδαγωγικής (ΕΛΛΙΕΠΕΚ) αποσαφήνισε στο 1ο Πανελλήνιο Συνέδριο του Ινστιτούτου στον ιστορικό χώρο του Μαρασλείου Διδασκαλείου τα «θέλω» της Εφαρμοσμένης Παιδαγωγικής σύμφωνα με τα οποία η Εφαρμοσμένη Παιδαγωγική τείνει να μετουσιώνει τα μηνύματα των Επιστημών της Αγωγής στην πράξη, θέλει να απελευθερώσει τα άτομα από τα κτηνώδη ένστικτα και να εξευγενίσει τις ορμές τους και θέλει να οικοδομήσει μια κοινωνία ατόμων συζώντων υπό την έννοια του πλησίον, μέσα από μια βαθιά πολιτική και όχι κομματική διαδικασία που στόχο έχει να αναπτύξει σφαιρικά κριτήρια που θα οδηγούν σε «βαθιά ανθρωπιστικές» ατομικές και κοινωνικές αποφάσεις στο πλαίσιο του ρόλου τους ως Πολιτών.

⁶⁷ Χάρη σε μια διεπιστημονική ερευνητική ομάδα που λειτουργεί από το 2010 στον ελληνικό χώρο με επικεφαλής ως Project Manager τον Βασίλη Κομεσσάριο και αποτελείται από έμπειρους εκπαιδευτικούς της πράξης έχουν διαμορφωθεί τα κατάλληλα «εργαλεία» για την εκπαίδευση ικανοτήτων, τα οποία εφαρμόζονται σήμερα με εξαιρετικά αποτελέσματα σε φορείς μη τυπικής εκπαίδευσης.

⁶⁸ Σχετικά με το ευρωπαϊκό πλαίσιο αναφοράς δεξ: Σύσταση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 18^{ης} Δεκεμβρίου 2006 σχετικά με τις βασικές ικανότητες της δια βίου μάθησης (2006/962/ΕΚ)

ικανότητα ορίζεται εδώ ένας συνδυασμός γνώσεων δεξιοτήτων και στάσεων κατάλληλων για το ευρύτερο συγκείμενο που όμως δεν μένει απλά θεωρητική γνώση αλλά γίνεται, μέσω συνεχών εφαρμογών, συμπεριφορά με ευχέρεια στην καθημερινότητα των πολιτών.

Ο Γερμανός παιδαγωγός Brezinka έχει υποστηρίξει την αναγκαιότητα να υπάρξουν συγκλίσεις των διαφορετικών προσεγγίσεων στο χώρο της Επιστήμης της Αγωγής, αλλά και την αναγκαιότητα επένδυσης στην Εφαρμοσμένη- Πρακτική Παιδαγωγική, η οποία κατά τον ίδιο, οφείλει να στηρίζεται στο μέγιστο δυνατό βαθμό σε επιστημονικές γνώσεις και έχει τέσσερις στόχους που εκτείνονται πέραν των δυνατοτήτων των επιστημών: α) να προσφέρει μια αξιολογική ερμηνεία της κοινωνικο-πολιτιστικής κατάστασης στους εκπαιδευτικούς, β) να διατυπώσει και να αιτιολογήσει τους στόχους της αγωγής, γ) να προσφέρει πρακτικούς κανόνες και προτάσεις για την παιδαγωγική πράξη και για την οργάνωση των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων και δ) να προαγάγει και να στηρίζει ορθολογικά και συναισθηματικά τον ισχύοντα στην κοινωνία αξιολογικό προσανατολισμό και τις αρετές του παιδαγωγικού επαγγέλματος. Όπως διαφάνηκε η Σφαιρική – Ερμηνευτική – Κριτική – Εφαρμοσμένη Παιδαγωγική πληρεί και υπερκαλύπτει όλα τα παραπάνω κριτήρια και δικαιούται να αξιώνει το αίτημα περί σοβαρής επένδυσης σ' αυτή.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1 Η Επιστήμη της Αγωγής ως Σφαιρική – ερμηνευτική – κριτική – εφαρμοσμένη παιδαγωγική			
ΣΦΑΙΡΙΚΗ	ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗ	ΚΡΙΤΙΚΗ	ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΗ
<ul style="list-style-type: none"> • Ευαίσθητη εξάρτηση από τις αρχικές συνθήκες: Συλλαμβάνει το ανθρώπινο Ον σύμφωνα με το πρότυπο της φαινομενολογίας του Heidegger. • Κατανοεί και διαχειρίζεται και τις τρεις αλήθειες • Εντάσσει όλα τα ρεύματα της παιδαγωγικής και δίνει νέα προοπτική (Αποκαθιστά την ποιοτική έρευνα και την έρευνα δράσης προσδίδοντας τες εγκυρότητα, και αξιοπιστία. Θέτει τις ποσοτικές – εμπειρικές έρευνες στην κανονική τους διάσταση). 	<ul style="list-style-type: none"> • Κατανοεί τις αρχές της λειτουργίας του γίνεσθαι πλανητικά, την πολυπλοκότητά τους και εναρμονίζει τις πρακτικές της μ' αυτές. • Διευκολύνει και επιτρέπει ανθρώπους, κοινωνικές ομάδες και εθνικές οντότητες να συνυπάρχουν, να συναντιούνται και να συλλειτουργούν διατηρώντας την πρωτοτυπία, την μοναδικότητα και την αυτονομία τους σ' ένα περιβάλλον αέναης κίνησης και αλλαγής 	<ul style="list-style-type: none"> • Στοχεύει στην χειραφέτηση του υποκειμένου από κάθε «καθεστώς εξουσίας» • Προσβλέπει στον ριζικό μετασχηματισμό των κοινωνιών 	<ul style="list-style-type: none"> • Διαθέτει τα κατάλληλα εργαλεία για την εκπαίδευση ικανοτήτων ζωής που απαιτούνται . • Έχει προτάσεις για την οργάνωση και λειτουργία όλων των εκπαιδευτικών οργανισμών. • Αποκαθιστά το κύρος και ενισχύει την κοινωνική προσφορά του παιδαγωγού ως διανοούμενου εφοδιάζοντάς τον με νέα «εργαλεία»

Από το Εγώ, το Εγώ – Εσύ – Αυτός στο Εμείς σε εθνικό επίπεδο

Στην εισαγωγή μας αναδείξαμε τα πολλαπλά εθνικά αδιέξοδα και στην συνέχεια εξετάσαμε τις παθογένειες του νεοελληνικού κράτους από την σύστασή του μέχρι σήμερα. Τι μπορούμε όμως να κάνουμε υπό τον πρίσμα και των παραπάνω εξελίξεων; Η απάντηση δεν είναι εύκολη και είναι δεδομένο ότι δεν υπάρχουν μαγικές λύσεις. Σίγουρα είναι απαραίτητο να κατανοήσουμε και να συνειδητοποιήσουμε τους λόγους για τους οποίους έχουμε φθάσει στο σημερινό σημείο μηδέν, αλλά και να πιστέψουμε ότι τα «πράγματα» μπορούν και χρειάζεται να αλλάξουν. Ωστόσο, σ' αυτή την κατεύθυνση είναι απαραίτητο να πραγματοποιηθούν άμεσα δύο τουλάχιστον παρεμβάσεις. Οι πολιτικές δυνάμεις της χώρας για να ξανακερδίσουν την εμπιστοσύνη των πολιτών οφείλουν να συγκλίνουν τουλάχιστον στα πεδία της ανάπτυξης και της εκπαίδευσης.

Στο επίπεδο της ανάπτυξης οφείλουν, αφού μελετήσουν τις τάσεις της νέας οικονομίας της γνώσης, οι οποίες αναγνωρίζουν τον κομβικό ρόλο των μικρομεσαίων επιχειρήσεων στην ανάπτυξη⁶⁹ να λάβουν όλες τις απαραίτητες πρωτοβουλίες (ενημέρωση - στήριξη και χρηματοδότηση) ώστε να αναδυθεί από τα κάτω αναπτυξιακή δραστηριότητα. Η δραστηριότητα αυτή να έχει ως πυλώνα συνέργειες μικρομεσαίων επιχειρήσεων με κύριο στόχο να μετασχηματιστεί σε αξία ο τεράστιος πλούτος που διαθέτει η χώρα (ιστορικός-πνευματικός- πολιτιστικός – αγροτικός – τουριστικός κ.λπ.) σε κάθε περιφέρεια. Το εγχείρημα αυτό χρειάζεται να εκκινήσει άμεσα για να δημιουργηθούν νέες θέσεις εργασίας, να αντιμετωπιστεί η ανεργία, να ανακουφιστεί η ελληνική κοινωνία από την μακρά ύφεση των μνημονίων και να ενδυναμωθεί το ηθικό των Ελλήνων πολιτών. Το όλο εγχείρημα μπορεί στην παρούσα φάση να τύχει και χρηματοδότησης από την Ευρωπαϊκή Ένωση, όταν βέβαια σχεδιαστεί και παρουσιαστεί αποτελεσματικά σ' ένα βιώσιμο μελλοντικά πρόγραμμα. Σε αντίθεση με την ρητορική περί ξένων επενδύσεων και των σχεδίων της Ευρωπαϊκής Ελίτ και ιδιαίτερα των Γερμανών για μετατροπή της χώρας σε χώρα εκμετάλλευσης φτηνού εργατικού δυναμικού και μαζικής παραγωγής αγαθών χαμηλού κόστους με αντίστοιχη υποβάθμιση της ποιότητας ζωής των νεοελλήνων, να αντιτάξουμε, επιτέλους, ένα βιώσιμο αναπτυξιακό σχέδιο πλήρως εναρμονισμένο με τις δυνατότητές μας και που ιστορικά το οφείλουμε στους εαυτούς μας.

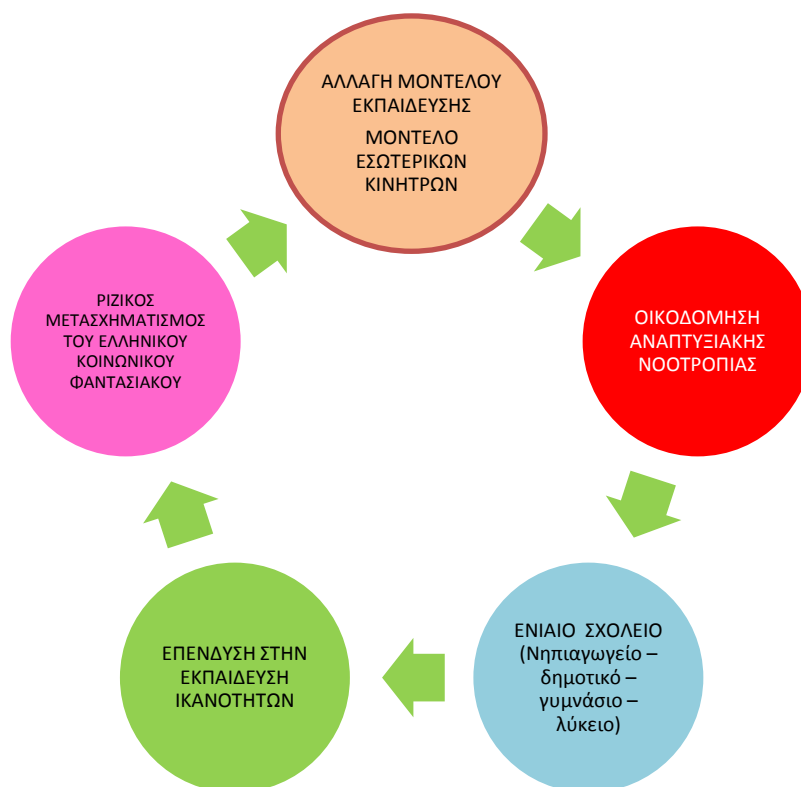
Στο επίπεδο της εκπαίδευσης οφείλουν να συγκλίνουν στην άμεση αντικατάσταση του υπάρχοντος μοντέλου εκπαίδευσης που είναι βασισμένο σε εξωτερικά κίνητρα σ' ένα μοντέλο εσωτερικών κινήτρων μάθησης. Το οποίο θα διευκολύνει την μετάβαση: α) από μια εκπαίδευση της αλήθειας του Εγώ και του Εγώ – Εσύ – Αυτός στην αλήθεια του Εμείς. β) Από την μετωπική διδασκαλία στην διαφοροποιημένη μάθηση⁷⁰ γ) Από τον προσανατολισμό στην ατομική επίδοση στον προσανατολισμό στην κατανόηση και στο έργο. δ) Από την ποσότητα της γνώσης στην ποιότητα γνώσης κατάλληλη για όλους τους μαθητές και όχι μόνο για τους γλωσσικούς και λογικομαθηματικούς μαθησιακούς τύπους. ε) Από την στείρα ακαδημαϊκή γνώση στις ικανότητες ζωής που αναπτύσσουν την συνεργασία την κριτική σκέψη και την δημιουργικότητα και στ) Από ένα εκπαιδευτικό

⁶⁹ Για τον ρόλο των μικρομεσαίων επιχειρήσεων στην νέα οικονομία δεσ : Toffler A. (1994):ό.π. σ.σ. 225-255

⁷⁰ Εδώ η θεωρία των Πολλαπλών Τύπων Νοημοσύνης και τα εργαλεία της έχουν κομβικό ρόλο.

σύστημα που προάγει τους λίγους και αποκλείει τους πολλούς σ' ένα εκπαιδευτικό σύστημα που εντάσσει όλους και δεν αποκλείει κανένα.

Το μοντέλο εσωτερικών κινήτρων επενδύει, επίσης, στην οικοδόμηση αναπτυξιακής νοοτροπίας με την υιοθέτηση κουλτούρας αυτό-βελτίωσης. Για το λόγο αυτό είναι απαραίτητο να καταργηθεί κάθε εξωτερική αξιολόγηση και στην θέση της να εφαρμοστούν διαδικασίες αυτό-αξιολόγησης σε όλα τα μέλη και τα επίπεδα του συστήματος (μαθητές-εκπαιδευτικοί – στελέχη) και (Σχολική μονάδα – Διευθύνσεις και Περιφέρειες Εκπαίδευσης – Δομές Υπουργείου Παιδείας) Στο πλαίσιο αυτής της νοοτροπίας και κουλτούρας αυτό-βελτίωσης αναμένεται τα ανθρώπινα υποκείμενα να έχουν συνεχώς διάθεση για βελτίωση, να επιζητούν τις προκλήσεις, να αναγνωρίζουν τα όποια εμπόδια ως ευκαιρίες μάθησης, να αναγνωρίζουν, επίσης, ότι η επίτευξη των στόχων είναι ζήτημα θέλησης και προσπάθειας, να επιζητούν την κριτική και τις συμβουλές σ' ένα πλαίσιο επικράτησης του Ευθύ λόγου και να μην νιώθουν ότι απειλούνται με τις επιτυχίες των άλλων, αλλά σ' αυτές να βρίσκουν νέα έμπνευση.

Σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης να εισαχθεί η εκπαίδευση ικανοτήτων, η οποία όμως δεν θα πρέπει να προσεγγισθεί γραμμικά και εξειδικευμένα ανά ικανότητα, όπως συνέβη με τα εξειδικευμένα και απομονωμένα μεταξύ τους γνωστικά αντικείμενα του σχολείου. Αντίθετα η ανάπτυξη των αναλυτικών και ωρολογίων προγραμμάτων να υλοποιηθεί διεπιστημονικά και δια-επιστημονικά σε όλες τις βαθμίδες.

Το εκπαιδευτικό σύστημα να λάβει το χαρακτήρα ενός ενιαίου σχολείου το οποίο θα συμπεριλάβει όλες τις βαθμίδες από το νηπιαγωγείο έως το λύκειο και θα απευθύνεται σε όλους τους μαθητές. Στο εσωτερικό του δεν θα έχει εξειδικεύσεις, αλλά θα διευκολύνει τους μαθητές από το γυμνάσιο και μετά, στο πλαίσιο της εκπαιδευτικής διαδικασίας, να κατανοούν και να συνδέουν τις λειτουργίες των εννοιών ανάμεσα σε διαφορετικούς

επιστημονικούς κλάδους και να αντιλαμβάνονται την συνάφεια τους. Να αναπτύξει ουσιαστικό επαγγελματικό προσανατολισμό εστιάζοντας στην αυτογνωσία του κάθε μαθητή και στην διευκόλυνση επιλογής περεταίρω σπουδών και επαγγελματικής σταδιοδρομίας με βάση τις ιδιαίτερες ικανότητες και κλίσεις του. Να αποδεσμευτούν σταδιακά οι εξετάσεις εισαγωγής στα Ιδρύματα Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης από το λύκειο, έτσι ώστε αυτό να εκπληρώνει απρόσκοπτα το αγαθό της γενικής παιδείας που είναι και ο βασικός του σκοπός.

Ο βασικός σκοπός όλων των παραπάνω προτεινόμενων αλλαγών οφείλει να είναι ο ριζικός μετασχηματισμός του νεοελληνικού φαντασιακού. Το οποίο χρειάζεται να μετακινηθεί από την κεντρική αξία του διορισμού με κύριο εργοδότη το δημόσιο, στην αξία επιλογής επαγγελματικής σταδιοδρομίας με βάση τις ιδιαίτερες κλίσεις, ενδιαφέροντα και ικανότητες τόσο στον δημόσιο όσο και στον ιδιωτικό χώρο. Από την ανάγκη ανάπτυξης σχέσεων με σημαντικούς άλλους (Κόμματα – Κομματάρχες και άλλους) στις αξίες της ισονομίας, της αξιοκρατίας και της δικαιοσύνης για όλους. Από την αναγκαιότητα απόκτησης τυπικών προσόντων – πτυχίων στην αξία απόκτησης ουσιαστικών προσόντων και ικανότητας συνεργασίας με άλλους.

Σίγουρα ο δρόμος δεν είναι εύκολος και απαιτείται προσπάθεια από όλους. Οι Έλληνες όμως απέδειξαν στο παρελθόν ότι μπορούν να δημιουργούν: Οι παρακάτω επισημάνσεις του Nietzsche επιλέγονται ως οι πλέον κατάλληλες για την ολοκλήρωση αυτής της τοποθέτησης – παρέμβασης.

*Οι Έλληνες έμαθαν σιγά-σιγά να οργανώνουν το χάος καθώς,
ακολουθώντας το Δελφικό δίδαγμα, έστρεψαν το στοχασμό τους πίσω στον
εαυτό τους, δηλαδή στις πραγματικές ανάγκες τους αφήνοντας τις
φαινομενικές ανάγκες να νεκρωθούν. Έτσι ξανάγιναν κύριοι του εαυτού
τους, δεν έμειναν για πολύ καιρό οι παραφορτωμένοι κληρονόμοι και
επίγονοι ολόκληρης της Ανατολής ύστερ' από επίμοχθον αγώνα με τον
εαυτό τους κι αφού ερμήνευσαν στην πράξη (ως εδισησάμην) το ρητό του
δελφικού θεού, έκαναν πιο πλούσιο και μεγάλο τον θησαυρό που
κληρονόμησαν κι έγιναν οι πρωτότοκοι και τα πρότυπα όλων των
κατοπινών πολιτισμένων λαών.*